

Personlighet, temperament och resiliens

Ett resursförstärkande perspektiv

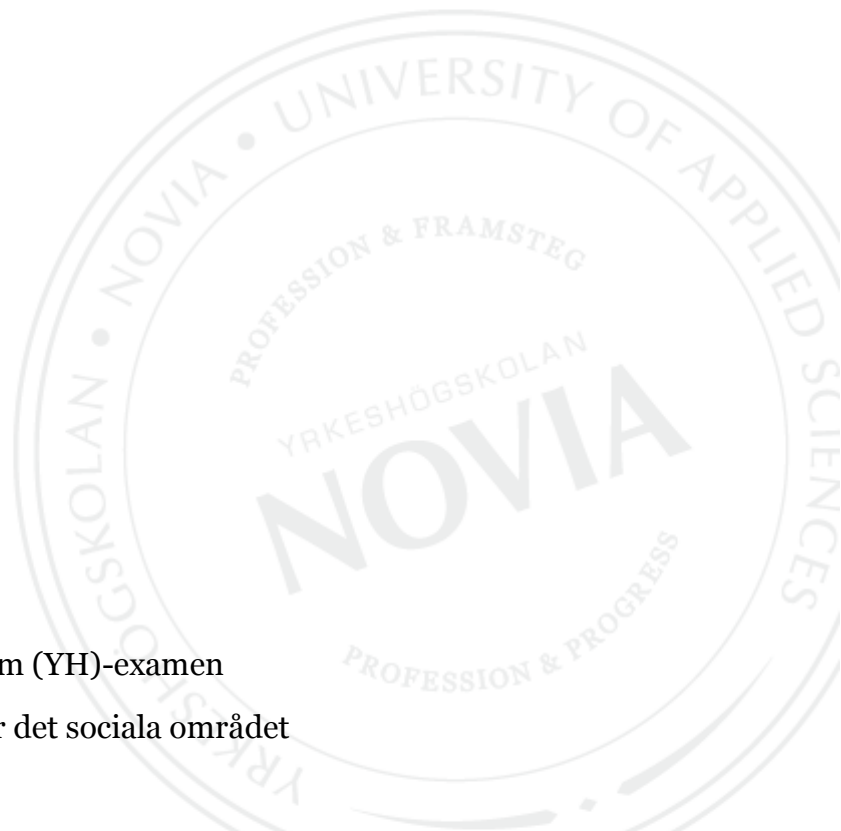
Anna Holmgren

Leila Kemppainen

Examensarbete för socionom (YH)-examen

Utbildningsprogrammet för det sociala området

Åbo 2011

EXAMENSARBETE

Författare: Anna Holmgren och Leila Kemppainen

Utbildningsprogram och ort: Up för det sociala området, Åbo

Inriktningsalternativ/Fördjupning: Socialpedagogiskt arbete

Handledare: Gunilla Björklund

Titel: Personlighet, temperament och resiliens – Ett resursförstärkande perspektiv

Datum 28.9.2011

Sidantal 66

Bilagor 2

Sammanfattning

Detta examensarbete har gjorts inom projektet *Det resilienta barnet*. Avsikten med projektet är att utveckla resursförstärkande modeller, metoder och material för daghem vars målsättning är att stärka resiliensen, d.v.s. ”motståndskraften”, hos målgruppen femåriga barn.

Examensarbetet är en delrapport inom projektet och fokuserar på personlighet och temperament i relation till resiliens. Personlighet och temperament utgör en del av den personliga dispositionen som tillsammans med självbild och social kompetens utvecklar resiliens hos barn. Den personliga dispositionen har inte tidigare behandlats inom projektet och därför har det varit av intresse att i detta arbete se på personlighet och temperament ur ett resursförstärkande perspektiv.

Syftet med arbetet är att ge läsaren en teoretisk introduktion till personlighets- och temperamentsforskningen samt att genom denna visa hur människans personlighet och temperament kan kopplas till resiliensforskningen. Syftet är också att visa hur kopplingen i praktiken kan tillämpas på ett resursförstärkande sätt i daghemmet.

Genom en kvalitativ litteraturstudie har barnets temperament kunnat lyftas fram som en central utgångspunkt vad gäller arbetet kring den personliga dispositionen på daghem. Temperamentsforskningen fokuserar i större utsträckning än personlighetsforskningen på barnet och barndomen. En viktig koppling mellan barnets temperament och barnets samspel med miljö och omgivning har hittats. Fokus i det resursförstärkande arbetet skall därför ligga på samspelet mellan den professionella och barnet; att som professionell bemöta barnet som den unika individ han/hon är.

Språk: Svenska Nyckelord: Personlighet, temperament, resiliens, dagvård, resursförstärkande, samspel, bemötande, individualitet, etik

Förvaras: Examensarbetet finns tillgängligt antingen i webbiblioteket Theseus.fi eller i biblioteket.

OPINNÄYTETYÖ

Tekijät: Anna Holmgren ja Leila Kemppainen

Koulutusohjelma ja paikkakunta: Sosiaalialan koulutusohjelma, Turku

Suuntautumisvaihtoehto/Syventävät opinnot: Sosiaalipedagoginen työ

Ohjaaja: Gunilla Björklund

Nimike: Persoonallisuus, temperamentti ja resilienssi – Voimavaroja vahvistava näkökulma

Päivämäärä 28.9.2011

Sivumäärä 66

Liitteet 2

Tiivistelmä

Tämä opinnäytetyö on tehty osana *Det resilienta barnet* -projektia. Projektin tarkoituksena on kehittää päiväkodeille tarkoitettuja voimavaroja vahvistavia malleja, menetelmiä ja materiaaleja, joiden tavoitteena on vahvistaa viisivuotiaan lapsen resilienssiä (engl. resilience), eli pärjäävyyttä ja kykyä selviytyä vaikeissa olosuhteissa.

Opinnäytetyössä keskitytään persoonallisuuteen ja temperamenttiin suhteessa resilienssiin. Persoonallisuus ja temperamentti ovat osa lapsen henkilökohtaista taipumusta, joka yhdessä minäkuvan ja sosiaalisten taitojen kanssa kehittää lapsen resilienssiä. Aihetta ei aiemmin ole käsitelty projektissa, minkä vuoksi tässä työssä on kiinnostavaa tarkastella persoonallisuutta ja temperamenttia voimavaroja vahvistavasta näkökulmasta.

Opinnäytetyön tavoitteena on tarjota lukijalle teoreettinen johdanto persoonallisuus- ja temperamenttitutkimukseen sekä tämän kautta näyttää, miten ihmisen persoonallisuuden ja temperamentin voi yhdistää resilienssitutkimukseen. Tavoitteena on myös nostaa esille, miten näiden teorioiden yhdistelmää voi käytännössä harjoittaa voimavaroja vahvistavalla tavalla päiväkodissa.

Opinnäytetyössä käytetyn laadullisen kirjallisuuskatsauksen avulla lapsen temperamentti on mahdollista nostaa esille keskeisenä lähtökohtana lapsen henkilökohtaista taipumusta koskevassa työssä päiväkodissa. Temperamenttitutkimus keskittyy lapseen ja lapsuuteen enemmän kuin persoonallisuustutkimus. Työn tulokset osoittavat että tärkeä yhdistävä tekijä löytyy lapsen temperamentin sekä lapsen ja ympäristön vuorovaikutuksen välillä. Voimavaroja vahvistavan työn on siksi keskityttävä lapsen ja ammattilaisen väliseen vuorovaikutukseen; ammattilaisen tulee kohdata lapsi ainutlaatuisena yksilönä.

Kieli: Ruotsi

Avainsanat: Persoonallisuus, temperamentti, resilience, päivähoito, voimavaroja vahvistava, vuorovaikutus, kohtaaminen, yksilöllisyys, etiikka

Arkistoidaan: Opinnäytetyö on saatavilla joko ammattikorkeakoulujen verkkokirjastossa Theseus.fi tai kirjastossa.

BACHELOR'S THESIS

Authors: Anna Holmgren and Leila Kemppainen

Degree Programme: Bachelor of Social services, Turku

Specialization: Social pedagogical work

Supervisor: Gunilla Björklund

Title: Personality, temperament and resilience – A resource-enhancing perspective

Date 28.9.2011

Number of pages 66

Appendices 2

Summary

This bachelor's thesis has been made within the project *Det resilienta barnet (The resilient child)*. The project aims to develop resource-enhancing models, methods and materials for kindergartens, with the goal to strengthen resilience for the target group of five-year-old children.

The thesis is an interim report within the project and focuses on personality and temperament in relation to resilience. Personality and temperament are part of the personal disposition which, together with self-image and social skills, are developing resilience in children. The personal disposition has not previously been addressed by the project and therefore it has been of interest in this work to study the personality and temperament from a resource-enhancing approach.

The purpose of this thesis is to provide the reader with a theoretical introduction to personality- and temperament research, and through this show how people's personality and temperament may be linked to research about resilience. It also aims to show how this link in practice may be applied in a resource-reinforcing matter in kindergartens.

Through a qualitative literature study, child temperament has been highlighted as a key starting point in terms of work regarding the personal disposition in kindergartens. Temperament research focuses to a greater extent than personality research on children and childhood. An important link between the child's temperament and the child's interaction with the environment and surroundings has been found. The focus of the resource-enhancing work is therefore on the interaction between professional and child; to meet the child as the unique individual he/she is.

Language: Swedish
resilience, daycare, individuality, ethics

Key words: Personality, temperament, resource-reinforcing, interaction, response,

Filed at: The examination work is available either at the electronic library Theseus.fi or in the library.

Innehållsförteckning

1	Inledning.....	1
2	Metod, tillvägagångssätt och teoretiska utgångspunkter	3
3	Litteraturöversikt	7
3.1	Litteratur och teori med fokus på personlighet.....	7
3.2	Litteratur och teori med fokus på temperament	9
3.3	Litteratur och teori med fokus på resiliens	11
3.4	Litteratur och teori med fokus på barnet i dagvården.....	12
4	Resiliens – en sammanfattning	14
4.1	Skyddsfaktorer	15
4.2	Risikfaktorer	16
5	Personlighet – en introduktion	17
5.1	Personlighetspsykologins utveckling - från typlära till egenskapsteori	18
5.1.1	Egenskapsteorins huvuddrag.....	21
5.1.2	Framstående egenskapsteorier	22
5.2	Övriga personlighetspsykologiska teorier.....	24
5.3	Personlighet, arv och miljö.....	27
5.4	Personlighet, stabilitet och förändring	29
6	Temperament – en introduktion	31
6.1	Temperament – en teoretisk översikt	32
6.2	Temperament och barns individualitet.....	34
6.3	Temperament i förhållande till omgivningens förväntningar.....	35
6.4	Den kliniska traditionen inom temperamentsforskningen.....	38
6.5	Den experimentella traditionen inom temperamentsforskningen	41
7	Personlighet och temperament i dagvården.....	44
7.1	Att bemöta barnet som individ.....	44
7.1.1	Att stöda barnets resiliens genom det dagliga samspelet.....	47
7.1.2	Arbetsmetoder som stöder bemötandet av barnet som individ	50
7.2	Barnsyn och etisk diskussion.....	54

8	Avslutande diskussion	59
8.1	Resultat.....	59
8.2	Reflektioner och utvecklingsförslag	61
8.3	Kritisk granskning.....	62
	Källförteckning	64

Bilagor

Bilaga I: Barnet i samspel med omgivningen

Bilaga II: Samspels- och bemötandeprocessen

1 Inledning

Genom tiderna har begreppet *tabula rasa* – ett oskrivet blad – använts som metafor när spädbarns psykologiska egenskaper beskrivits. Tanken har varit att omgivningen formar barnet i en enkelriktad process. Idag är det dock en allmän uppfattning att barn inte är oskrivna blad när de föds. Redan innan födelsen är barnet *någon* och också ett nyfött barn påverkar människor i sin omgivning och medverkar på detta sätt aktivt till sin utveckling. (Bunkholdt 1994, s.70; Brodin & Hylander 1997, s.21). Förklaringen till att barn föds som individer och förblir individer livet igenom ligger delvis i det medfödda temperamentet. En människas personlighet utvecklas i sin tur som ett resultat av växelverkan mellan temperament och omgivning. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.28, 42). Temperament och personlighet utgör en del av den personliga dispositionen, där även intelligens ingår (Gällros, Karlsson, Nordström & Otakari 2010, s. 1). I detta arbete behandlas barnets temperament och personlighet ur ett resursförstärkande perspektiv. Arbetet genomförs av en barnsyn där barnet ses som en kompetent individ med egna tillgångar, d.v.s. inneboende resurser.

Examensarbetet har gjorts inom projektet *Det resilienta barnet* som inleddes år 2006. Projektets målsättning är att utveckla resursförstärkande modeller, metoder och material för daghem, med speciell fokus på femåringen. Inom projektet är resiliens ett centralt begrepp som tillsammans med resiliensfrämjande processer används som utgångspunkt och referensram vid skapandet av dessa metoder och material. Resiliens handlar enligt Borge (2005, s.10) om barns motståndskraft mot att utveckla psykiska problem; om att kunna fungera normalt under onormala förhållanden. Termen *resilient* beskriver barn som lyckas uppnå en positiv utveckling trots motgångar. (Fraser, Kirby & Smokowski 2003, s.22).

I ett tidigare examensarbete inom projektet som skrivits av Amelia Gällros, Maria Karlsson, Jessica Nordström och Alexandra Otakari nämns att "*Resiliens är ett omfattande begrepp som består av personlig disposition, självbild och social kompetens...*" (Gällros m.fl. 2010, s. 1). Denna grupp studeranden valde att ta upp områdena självbild och social kompetens i sitt arbete, och därför är det naturligt att fokus i detta arbete läggs på personlig disposition som alltså hittills inte behandlats i någon större utsträckning inom projektet, men som utgör en betydande del av resiliensen och påverkar resiliensutvecklingen. Den personliga dispositionen kan inte i lika stor grad som andra resiliensrelaterade begrepp påverkas utifrån (Gällros m.fl. 2010, s.3). Därför måste man arbeta kring och se på den

personliga dispositionen ur en annan synvinkel än t.ex. självbild och social kompetens. Man bör utgå från barnets perspektiv och barnets inneboende resurser och fokusera på hur man bäst tar till vara, framhäver och arbetar kring den personlighet och det temperament som barnet redan har. Det handlar inte om att förändra eller förbättra barnet, utan om att arbeta med de verktyg som finns till hands, alltså utgå från barnets resurser.

Till skillnad från många andra arbeten inom projektet resulterar detta arbete inte i någon regelrätt arbetsmetod. Vårt bidrag är istället en teoretisk referensram om personlighet och temperament. Denna referensram skall gå att använda som utgångspunkt och inspiration för framtida arbeten inom projektet där man mera konkret kunde utarbeta arbetsmetoder för daghemspersonal där fokus ligger på barnets personlighet och/eller temperament. Vårt arbete ger läsaren en överblick över vad som menas med personlighet och temperament och hur dessa begrepp kan kopplas till resiliensforskningen. Dessutom får läsaren ta del av den barnsyn som går som en röd tråd genom hela arbetet. Barnsyn/människosyn som begrepp hänger nära samman med etik och den etiska aspekten inom området uppmärksammas därför också. Genom att uppmärksamma barnsynen och etiska frågor hoppas vi väcka tankar och stimulera den etiska debatten, vilket Gustafsson, Hermerén och Petersson (2005, s.3) konstaterar är viktigt inom all forskning. En kort översikt över några arbetsmetoder som används inom dagvården idag där fokus ligger på barnets individualitet presenteras även.

Syftet med arbetet är att beskriva vad personlighet och temperament är och koppla dessa begrepp till hur man kan arbeta resiliens- och resursförstärkande med barnet på daghem. Frågeställningarna blir därför följande:

1. Vad är personlighet och temperament?
2. Hur kan personlighet och temperament kopplas till barnets resiliensutveckling?
samt
3. På vilket sätt lägger bemötandet av barnet som individ grunden för ett samspel som stöder barnets resiliensutveckling?

2 Metod, tillvägagångssätt och teoretiska utgångspunkter

Detta arbete är en kvalitativ litteraturstudie av aktuell forskning kring personlighet, temperament och resiliens som speciellt riktar sig till professionella inom dagvården. Även andra professionella som arbetar med barn kan med fördel ta del av innehållet. Arbetet riktar sig också till tidigare, nuvarande och kommande deltagare av projektet "Det resilienta barnet". I arbetet använder vi genomgående benämningen "den professionella" eller "daghemspersonalen" då vi syftar på vuxna som arbetar inom dagvården. För enkelhetens skull refererar vi också till både den professionella och barnet som "hon".

Den kvalitativa metoden kännetecknas av flexibilitet och i en kvalitativ studie är man mera intresserad av sammanhang och strukturer än av detaljer. Man jobbar mycket kring så kallad mjukdata som ger kvalitativ information (t.ex. om olika egenskaper) och strävar efter att ge beskrivningar, nyanser och en överblick av verkligheten. (Carlström & Hagman 1995, s.62, 64-65). Ejvegård (2009, s.48) menar att ett översiktsarbete är att göra en genomgång av forskning som genomförts tidigare inom ett relativt avgränsat område. De delar av arbetet som behandlar personlighet, temperament och resiliens ur en mera teoretisk synvinkel (kap. 4, 5 och 6) kan därför vidare klassificeras som ett översiktsarbete som gjorts genom litteraturstudier.

Litteraturstudier föregås vanligtvis av litteratursökning (Ejvegård 2009, s.47). Till litteratur räknas i forskningssammanhang allt tryckt material samt den information som finns att tillgå på Internet. I Ejvegårds verk "*Vetenskaplig metod*" (2009) ges tips på hur man kan gå tillväga för att hitta de verk som är centrala för det egna arbetet. Förutom sökning i bibliotekens databaser och sökning på Internet med hjälp av centrala sökord menar Ejvegård (2009, s.47) att det också kan vara värdefullt att använda sig av de referenser och källförteckningar som forskare anger i sina verk för att ringa in de verk som är av speciellt intresse. Genom att följa dessa råd har vi funnit några verk som det ofta refereras till i litteraturen och av denna anledning hänvisar vi t.ex. i kapitlet om temperament ofta till den framstående temperamentsforskaren Liisa Keltikangas-Järvinen. Vissa böcker har också dykt upp i våra sökresultat upprepade gånger vid användning av nya sökord och därför ansetts vara centrala för arbetet.

Eftersom det bedrivits en mycket omfattande forskning kring personlighet, temperament och resiliens har det varit nödvändigt att sälla i litteraturen. Med utgångspunkt i några centrala sökord och närliggande begrepp har relevant litteratur kunnat plockas ut. En genomgång av publikationernas innehålls-förteckningar har även fungerat som sällning i

litteraturen, genom att vi granskat förekomsten av centrala begrepp och nyckelord. Figur 1 nedan åskådliggör enkelt våra sökord inom de fyra centrala kategorier som arbetet är uppbyggt kring: personlighet, temperament, resiliens samt barnet i dagvården.

Personlighet	Temperament	Resiliens	Barnet i dagvården
<ul style="list-style-type: none"> • personlighet/ personality/ persoonallisuus • personlighetspsykologi • utvecklingspsykologi • identitet/ identiteetti/ identity <ul style="list-style-type: none"> • egenskapsteori • individ • individualitet • karaktärsdrag • personlighetsdrag <ul style="list-style-type: none"> • luonne 	<ul style="list-style-type: none"> • temperament/ temperamentti • Keltikangas-Järvinen <ul style="list-style-type: none"> • blyghet • utvecklingspsykologi • barnets utveckling <ul style="list-style-type: none"> • individualitet 	<ul style="list-style-type: none"> • resiliens/ resilience /resiliency • Gällros , Karlsson, Nordström & Otakari • det resilienta barnet • riskfaktorer / riskfactors <ul style="list-style-type: none"> • skyddsfaktorer / protective factors 	<ul style="list-style-type: none"> • barndagvård i Finland <ul style="list-style-type: none"> • daghem • dagvård • samspel • vägledande samspel • konventionen för barns rättigheter • Grunderna för planen för småbarnsfostran <ul style="list-style-type: none"> • etik • barnperspektiv/ barns perspektiv

Figur 1: Sökord enligt kategori

En annan metod för att sälla i litteraturen är att bedöma källans tillförlitlighet. Det här är något som Ejvegård också tar upp i sitt verk *“Vetenskaplig metod”* (2009, s.71-75). Han menar att både elektroniskt och tryckt material måste bedömas ur saklighetssynpunkt och objektivitetssynpunkt i mån av möjlighet. Att bedöma materialets saklighet, objektivitet och opartiskhet hör till en god forskningsetik.

Forskningsetiska frågor är t.ex. frågor som rör hur urval av försökspersoner sker, hur och vilken information som ges, hur deltagande i forskningen påverkar en person under och efter projektet, hur publicering kan påverka deltagare o.s.v. Forskaretik i sin tur rör forskarens egen relation till själva forskningsuppgiften eller forskningsuppdraget. Det är viktigt att forskaren känner till relevanta lagar, riktlinjer och förordningar samt etiska riktlinjer som gäller det egna forskningsområdet. De etiska aspekterna är särskilt viktiga i forskningen, med hänsyn till den långsiktiga betydelsen av forskning och den ställning i samhället som forskningen har. Det är därför viktigt inom all forskning att stimulera den etiska debatten och att ge underlag för den. (Gustafsson, Hermerén & Petersson 2005, s.3, 19-20). Att göra etiska ställningstaganden och att arbeta på ett etiskt försvarbart sätt hör till i allt arbete med människor. Därför har en viktig del av detta arbete varit att reflektera kring etiska frågor. I kapitel 7.2 presenteras närmare vår etiska diskussion.

En enkel huvudregel man kan följa då en källa vägs mot en annan är att hellre använda sig av primärkällor än sekundärkällor samt hellre av en nyare källa än en äldre. En primär källa innebär en direkt rapportering av forskningsresultat. Primära källor är alltså teoretiska

arbeten där forskarens eget arbete rapporteras. Sekundärkällor är i sin tur källor som refererar vad som redan publicerats i primärkällor, t.ex. i form av sammanfattningar om ett visst avgränsat forskningsområde som skrivs av andra författare än forskaren själv. (Erikson 2009, s.29).

Den förstnämnda huvudregeln då källor vägs mot varandra följs inte i detta arbete, på grund av att vi istället prioriterat den andra huvudregeln. I och med att grundforskningen om personlighet och temperament ägt rum för flera decennier sedan är primärkällorna där denna del av forskningen redovisas följaktligen relativt gamla. Detta kunde konstateras efter att framstående forskares namn använts som sökord för att hitta litteratur och primärkällorna i vissa fall visade sig vara över 50 år gamla. Den senare nämnda tumregeln har istället följts såtillvida att våra källor i första hand är sådana som publicerats under åren 2000-2011. Vi har dessutom strävat till att inte använda källor som publicerats innan år 1990. Även om det bör förekomma en allmän strävan efter att använda så nytt material som möjligt är det viktigt att också bedöma tillförlitligheten i nyare källor genom att uppmärksamma om forskaren har tagit reda på vad som publicerats inom området tidigare och om han/hon också hänvisar till viktiga, tidigare källor (Ejvegård 2009, s.72). Vi har tagit detta i beaktande och gjort bedömningen att författarna och upphovsmännen till de nyare källorna som vi har använt oss av också har gjort just detta.

Litteraturen som vi hänvisar till i detta arbete har av praktiska skäl sökts främst från de närliggande biblioteken, d.v.s. Yrkehögskolan Novias bibliotek på Nunnegatan, Åbo Akademis bibliotek i Åbo samt Åbo Stadsbibliotek. Sökmotorer på Internet, bland annat Nelliportalen, DOAJ (Directory of Open Access Journals), EBSCO och Google Scholar har också använts för att söka artiklar och böcker. Böcker på engelska som publicerats i sin helhet på Internet söktes via "ebrary". På grund av den stora mängd forskning som bedrivits och det digra material som publicerats om personlighet och temperament har vi varit tvungna att begränsa det material som används. Avsaknaden av artiklar som källor har därmed varit ett medvetet val. De artiklar som vi hittat är heller inte särskilt relevanta med tanke på vårt syfte och har därmed inte använts.

Ett annat sätt att begränsa materialet har varit att vi koncentrerat oss på litteratur som publicerats på svenska och finska. Detta motiveras främst av att det är väldigt tidskrävande att gå igenom litteratur som är skriven på ett främmande språk. I och med att examensarbetsprocessen är begränsad till att omfatta endast 15sp, har därför tidsaspekten tagits i beaktande.

Ejvegård (2009, s.95) poängterar vikten av att begränsa det ämne man skriver om och menar att ju kortare tid man har till sitt förfogande desto snävare måste ämnet göras. Han säger att begränsningen kan vara t.ex. geografisk, tidsmässig eller att den kan styras av materialtillgång eller språk. Även Björklund & Paulsson (2003, s.40) beskriver värdet av avgränsning och fokus. Med fokus menar man ofta vad som i undersökningen kommer att ägnas speciellt intresse inom det avgränsade området. Vi har utöver den ovannämnda litteraturbegränsningen gjort en avgränsning där vi valt att se på nutida personlighets- och temperamentsforskning snarare än den historiska utvecklingen inom områdena. En kort historisk bakgrund till forskningsområdena presenteras dock för läsaren för att visa hur mycket som har hänt inom forskningen under de senaste decennierna. Vi vill också poängtera att forskning inom områdena personlighet och temperament fortfarande är högaktuell och levande. Inom resiliensforskningen har vi begränsat oss till den teori som rör risk- och skyddsfaktorer eftersom det är viktigt att ha kunskap om dessa då man utgår från ett resursförstärkande perspektiv, vilket vi gör i arbetet. Då temperamentsforskning visat sig fokusera mera på barnet och barndomen än forskning om personlighet, ligger fokus i arbetet på barnets temperament.

Teorin om temperament har direkt kunnat kopplas till projektets målgrupp femåringar på daghem. En viktig koppling mellan barnets temperament och barnets samspel med och påverkan av miljö och omgivning har hittats. Projektets målsättning är som tidigare nämnts att skapa resiliensförstärkande material för daghem och därför har vi i kapitlet *Personlighet och temperament i dagvården* valt att fokusera på samspelet mellan den professionella och barnet samt den professionellas bemötande av barnet, eftersom det är barnets samspel med omgivningen som formar dess personlighet. Detta i sin tur kan tänkas påverka hurdana personlighetsegenskaper som barnet utvecklar. Enligt resiliensforskningen finns det vissa personliga egenskaper som resilienta barn ofta har och därmed blir samspelet och bemötandet intressant att se närmare på.

Frågeställningarna och syftet har ”levt” under hela processen men arbetet har hela tiden kretsat kring fyra större helheter: personlighet, temperament, resiliens och barnet som unik individ i dagvården. När vi arbetat med i synnerhet personlighets- och temperamentskapiteln har vi följt en arbetsfördelning där vardera skribent haft huvudansvaret för någondera av nyss nämnda kapitel. Genom att göra upp denna arbetsfördelning har vi tagit tillvara bådars resurser, sparat tid och undvikit att göra ”dubbelt arbete”. Det bör dock betonas att helheten och slutprodukten har kommit till genom ett välfungerande samarbete där båda skribenterna aktivt har tillfört och bearbetat material.

3 Litteraturöversikt

I föregående kapitel nämndes redan att vi utgått ifrån fyra större delområden då vi sökt litteratur. Dessa delområden har varit personlighet, temperament, resiliens och barnet i dagvården. En del litteratur har använts i större utsträckning än annan med anledning av dess relevans för vårt syfte och våra frågeställningar. Dessutom har vi också stött på forskare och teorier som visat sig vara speciellt aktuella. Därför väljer vi att lyfta fram en del av dem i detta kapitel. Tanken är att presentera den teoretiska bakgrunden närmare. Vi vill presentera några av de centrala forskarna och verken samt klargöra från vilken synvinkel dessa ”talar till oss” och vilken forskningstradition eller yrkeskår de representerar.

3.1 Litteratur och teori med fokus på personlighet

I boken *Personlighetspsykologi* (Fahlke & Johansson 2007) har vi funnit kapitlet *Egenskapsteori – en teori om grundläggande personlighetsegenskaper* speciellt intressant. I detta kapitel som är skrivet av Claudia Fahlke (professor i psykologi vid Göteborgs universitet) beskrivs personlighetspsykologins historia och utveckling och hon menar att utvecklingen gått från typlära där fokus varit att människan antingen *har* eller *inte har* vissa egenskaper, till egenskapsteori där man istället menar att alla människor har ett visst antal grundläggande egenskaper men helt enkelt *mer* eller *mindre* av dem. Fahlke beskriver några av de mest framstående egenskapsteorierna och för även en diskussion kring arv och miljö i förhållande till personligheten, d.v.s. huruvida man anser att det genetiska arvet eller den omgivande miljön en människa växer upp i har störst inverkan på personligheten. Ett annat kapitel i samma bok, skrivet av Gunnar Karlsson (psykolog, psykoterapeut och psykoanalytiker) och Teci Hill (doktor i psykologi och psykoterapeut) tar upp den intressanta frågan om personligheten skall ses som något konstant och stabilt över tid eller om personligheten kan förändras och utvecklas. Karlsson och Hill redogör för den humanistiska psykologins synsätt där man ser på människan som proaktiv och tanken är därför att människan är anpassbar, beslutsam och kapabel till förändring (Karlsson & Hill 2007, s.71). I det avslutande kapitlet i boken sammanfattas även de fyra stora personlighetspsykologiska teorierna: egenskapsteorin, den humanistiska psykologin, den kognitiva personlighetsteorin och den psykoanalytiska teorin. Även om vi valt att mest ta fasta på egenskapsteorin i kapitlet om personlighet har denna sammanfattning kommit till nytta då alternativa teorier kring personlighet kort beskrivs.

Preben Bertelsen (professor vid Århus universitet och doktor i psykologi) har skrivit boken *Personlighetspsykologi – En översikt* (2007) där han går igenom de enligt honom viktigaste personlighetspsykologiska uppfattningarna och en lång rad av de mest betydande teoretikerna. Han svarar i sin bok på vad som menas med personlighet och vad personlighetspsykologi är och undersöker. Dessutom presenterar han (utöver de teorier som tas upp i Fahlke och Johansson bok) radikal behaviorism, social inlärning, existentialism och handlingsteorier, vilka av avgränsningsskäl inte presenteras närmare i detta arbete.

Boken *Meitä on moneksi – Persoonallisuuden psykologiset perusteet* (Metsäpelto & Feldt 2009) går i sin helhet grundligt igenom personlighetsbegreppet från olika synvinklar. Kapitlen i boken ger en heltäckande bild av personligheten. I ett kapitel skrivet av Riitta-Leena Metsäpelto (doktor i psykologi och forskare vid Jyväskylä universitet) och Taru Feldt (doktor i psykologi och professor vid Jyväskylä universitet), beskrivs personlighetsbegreppet som en del av psykologin. Elina Vierikko (psykolog) i sin tur tar upp genernas och miljöns betydelse för och inflytande på personligheten medan Liisa Keltikangas-Järvinen (psykolog och pionjär inom personlighetsforskningen) beskriver temperamentet som personlighetens ryggrad. Lea Pulkkinen (professor i psykologi) beskriver dessutom hur temperaments- och personlighetsdrag i barndomen kan förutspå personligheten och anpassningsförmågan i vuxen ålder.

Paul Moxnes (forskare, grupptherapeut och specialist inom organisationspsykologi) som har skrivit boken *Fasettmänniskan – Teori och forskning om personlighet och roller* (2008) har framfört kritik mot uppfattningen om att personligheten består av egenskaper som är beständiga och förutsägbara över tid, samt antas ha en stark genetisk grund. Moxnes menar istället att personligheten påverkas av s.k. situationsvariabler och av den roll som en person väljer att anta i olika situationer. Därför menar han att personligheten är något föränderligt och anpassningsbart i mycket större utsträckning än andra forskare erkänner.

Psykologen Judith Harris bok *Myten om föräldrars makt – varför barn blir som de blir* (2001) har några intressanta kapitel om arv och miljö i förhållande till personligheten, kulturens betydelse för personlighetens utformning samt det fenomen som även Moxnes (2008) tar upp, nämligen att anpassa personligheten till situationen. Harris bok är känd som ett kontroversiellt verk i och med att hon genom sin bok hävdar att den allmänna uppfattningen om föräldrars makt över sina barns utveckling är en kulturell myt. Judith Harris menar att det som främst påverkar barnets personlighetsutveckling, förutom det

genetiska arvet, är barnets kamratgrupp, inte dess föräldrar. En av hennes grundtankar är att föräldrar inte socialiserar sina barn, utan att barn socialiserar barn. Hon påpekar att formen och betydelsen av relationen mellan barn och föräldrar varierar från kultur till kultur, men att kamratgruppens betydelse däremot är en universell företeelse. I detta arbete använder vi inte boken som källa i någon annan utsträckning än att vi uppmärksammar att den finns och nämner den som ett intressant lästips eller möjlig källa för kommande arbeten inom projektet.

3.2 Litteratur och teori med fokus på temperament

Liisa Keltikangas-Järvinen är en känd finsk psykolog och en pionjär inom den experimentella personlighetsforskningen. Hon är särskilt känd för sitt arbete inom temperamentforskningen och har sedan år 1979 gett ut vetenskapliga böcker inom området. I detta arbete baserar sig teorin om temperament till största delen på böcker skrivna av Keltikangas-Järvinen, eftersom böckernas innehåll upplevts vara ytterst relevant med tanke på arbetet. Keltikangas-Järvinen ger genom att sammanfatta teorier och forskningar en övergripande helhetsbild av temperament. De böcker som använts är dessutom skrivna på 2000-talet, vilket också motiverat oss att använda dessa.

I boken *Temperamentti ja koulumenestys* (2006) beskriver Keltikangas-Järvinen bakgrunden till temperament. Boken lyfter upp det faktum att olikheter bland barn tidigare endast ansågs bero på omgivningens inverkan på barnet och att det först på 1980-talet allmänt blev känt att barnets medfödda temperament kunde vara något som bidrog till barnets individualitet. Keltikangas-Järvinen ger en ingående beskrivning av vad temperament är och att det har en biologisk grund. Hon ger exempel på olika temperamentsdrag och hur de påverkar människans beteende samt beskriver skillnader mellan temperament, personlighet och människans kognitiva förmågor. Kapitlet om ”goodness of fit” och ”poorness of fit” handlar om hur ett barns temperament ter sig i förhållande till omgivningens förväntningar och hur temperament påverkar barnets beteende i olika kontexter. Detta kapitel gav idéer om hur man kan koppla barnets temperament till daghemsmiljön och den professionellas förväntningar på barnet. Tankar väcktes om hur ett resursförstärkande arbete med barnet i daghem går att förverkliga i det dagliga samspelet mellan barnet och den professionella, med fokus på att bemöta barnet som individ.

I boken *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* (2008) förklarar Keltikangas-Järvinen temperamentsforskningens bakgrund utgående från de olika forskningstraditionerna för temperament. I boken behandlas den kliniska traditionen och den experimentella traditionen, historia bakom dessa samt framstående forskare inom de olika traditionerna. Forskare som mera ingående nämns är Chess, Thomas, Buss, Plomin, Kagan och Gray. Keltikangas-Järvinen tar upp de olika temperamentsdragen och ger konkreta exempel på hur dessa påverkar barnets liv, utveckling och lärande. I bearbetningen av denna bok har kopplingar till resiliens kunnat göras och tankar väckts om hur barnets individuella temperamentsdrag kan fungera som skyddande faktorer eller riskfaktorer.

I boken *Temperamentti, ihmisen yksilöllisyys* (2004) lyfts i stort sett samma saker upp som de lite nyare böckerna skrivna av Keltikangas-Järvinen. Temperamentsforskningens historia, nutida temperamentsforskare och olika temperamentsteorier är sådant som behandlas. Forskarna Kagan, Thomas och Chess nämns även i denna bok. Kopplingen mellan temperament, arv och miljö betonas också.

I boken *Känslans intelligens – Om att utveckla vår emotionella kapacitet för ett tryggare och mänskligare samhälle* skriven av Daniel Goleman (1995) finns ett kapitel som tar upp bl.a. Jerome Kagans temperamentsforskning. Kagan är en framstående forskare inom temperamentsforskningen och hans teorier kommer också upp i Keltikangas-Järvinens böcker. Böckerna *Från födsel till puberteten* skriven av Vigdis Bunkholdt (1995), *Utvecklingspsykologi. Från foster till vuxen* skriven av Philip Hwang och Björn Nilsson (1994) samt *Näkökulmia kehityopsykologiaan - Kehitys kontekstissaan* skriven av Paula Lyytinen, Mikko Korhikangas och Heikki Lyytinen (1995) tar också upp bl.a. Thomas och Chess' teorier och betonar hur redan den nyfödda påverkar människor i sin omgivning med sin individualitet. Hwang och Nilsson betonar också miljöns betydelse för de medfödda temperamentsdragen. Som sagt har dock Keltikangas-Järvinen gjort en övergripande sammanfattning av olika teorier och forskningar, vilket gjort att böcker skrivna av henne använts flitigt.

Keltikangas-Järvinen har även skrivit böcker inom områden som tangerar personlighet och temperament, bland annat *Sosiaalisuus ja sosiaaliset taidot* (2010). Denna bok har fokus på socialitet, social kompetens och aggressivitet. Boken har inte upplevts vara användbar, eftersom den behandlar områden som inte är relevanta för detta arbete. Boken kan dock rekommenderas för kommande arbeten inom projektet.

3.3 Litteratur och teori med fokus på resiliens

Tidigare arbeten inom projektet har fokuserat på hur man ”utifrån” kan stöda barnets resiliens. Eftersom barnets personliga disposition i detta arbete är utgångspunkten för resiliens, har vi i valet av resilienslitteratur begränsat oss till att hitta en koppling mellan resiliens och barnets individuella förutsättningar. Både personlighets- och temperamentsforskningen visar att samspelet mellan barnets inre egenskaper och miljön är av stor betydelse. Därför har fokus också varit på att koppla resiliens till hur barnets personliga egenskaper samspelar med faktorer i den omgivande miljön. De skyddande faktorerna respektive riskfaktorerna har också beaktats.

Amelia Gällros, Maria Karlsson, Jessica Nordström och Alexandra Otakari (2010) har i ett tidigare examensarbete inom projektet gjort ett översiktsarbete av resiliens med fokus på social kompetens och självbild. Vi har kunnat dra nytta av den teoretiska referensram för resiliens som Gällros m.fl. presenterar. Den personliga dispositionens betydelse för resiliensen behandlas inte i arbetet i fråga, vilket ger oss en självklar utgångspunkt, i och med att det ännu är ett obearbetat område.

I texten *Protective Factors and Individual Resilience* går Emmy E Werner (2000) igenom de skyddande faktorer som verkar göra vissa barn mer resilienta vid utsättandet för risk än andra. Genom att hänvisa till flera olika longitudinella forskningars resultat ger hon en övergripande bild av vilka de skyddande faktorerna är men också vilka ogynnsamma faktorer i ett barns liv och uppväxt som utgör en risk för att drabbas av problem under uppväxtåren och senare i livet. Fraser, Kirby & Smokowski (2003) presenterar i texten *Risk and resilience in Childhood* en definition av riskfaktorer. I forskningen lägger man stor vikt vid hur miljöfaktorer och personliga egenskaper *samverkar* och påverkar hur barn klarar sig. Ett barns beteende är alltså en produkt av barnets individualitet, miljöfaktorer och barnets genetiska arv.

Boken *Resiliens – risk och sund utveckling* (2005) av Anne Inger Helmen Borge (doktor i utvecklingspsykologi) har redan använts mycket inom projektet *Det resilienta barnet* men har ändå upplevts vara relevant även för detta arbete, eftersom den innehåller teori som direkt kunnat kopplas till barnets personliga disposition. Kapitel fem *Antisocialt beteende och resiliens* behandlar uppfostran och barnets temperament samt hur vissa temperamentsdrag kan skydda barnet. Borge menar att barnets resiliens utvecklas i samspelet mellan barnets individuella egenskaper och förhållanden i miljön, vilket går att koppla till vårt arbete då vi pratar om att stöda barnets resiliens i det dagliga samspelet. I

boken används också ett resursorienterat perspektiv vilket gör boken till en viktig källa med tanke på att det resursförstärkande arbetet är en utgångspunkt för detta arbete

3.4 Litteratur och teori med fokus på barnet i dagvården

Eftersom detta arbete utgår från att bemöta barnet som individ och att stöda barnets resiliens genom det dagliga samspelet mellan barnet och professionella, har litteratursökning om barnet i dagvården haft några speciella fokusområden: bemötandet av barnet som individ i en barngrupp, hur den professionellas förväntningar på barnet påverkar dess beteende och hur barnet utvecklas i samspel med omgivningen. Att stöda barnets individuella styrkor och färdigheter kopplas ihop med det resursförstärkande arbetet. Det dagliga samspelet mellan barnet och den professionella utgör grunden för kopplingen till resiliens i detta arbete. Det resursförstärkande arbetet, barnets individualitet, att utgå från barnets perspektiv, hur den professionellas förväntningar på barnet påverkar dess beteende samt hur barnet utvecklas i samspel med omgivningen har alltså varit utgångspunkter då begränsning av litteratur gjorts. Alla dessa utgångspunkter kräver ett etiskt reflekterande och därför har etiken också lyfts fram.

Grunderna för planen för småbarnsfostran som getts ut av Stakes (Handböcker 61, 2005) beskriver de nationella grunderna för småbarnsfostran. Den är ett viktigt styrdokument för all dagvårdsverksamhet i Finland och är därför en viktig utgångspunkt för detta arbete när det gäller barnet i dagvården. Viktiga saker som tas upp är bland annat fostrings principer, fostrarens roll inom småbarnsfostran, inlärningsmiljön, etisk inriktning och barnets individuella plan för småbarnsfostran. Infohäftet *Niin ainutlaatuinen – Näkökulmia lapsen yksilölliseen varhaiskasvatussuunnitelmaan* går närmare in på barnets individuella plan för småbarnsfostran och har sammanställts av Marja Kaskela och Eeva-Liisa Kronqvist i samarbete med Stakes (2007). Häftet har inte använts som direkt källa i arbetet men kompletterar på ett bra sätt *Grunderna för planen för småbarnsfostran*.

I boken *Att bli sig själv - Daniel Sterns teori i förskolans vardag* beskriver författarna Brodin & Hylander (1997) den amerikanska psykoanalytikern och spädbarnsforskaren Daniels Sterns tankar om vad som händer i barnets inre, och kopplar ihop dem med förskolans vardag genom att utgå från exempel på vardagliga situationer. Boken tar upp olika situationer på daghemmet och barnets individualitet. Det betonas också hur mycket den professionellas förväntningar på barnet påverkar dess beteende och hur barnet

utvecklas i samspel med omgivningen. Barnet i samspel med sin omgivning kommer också upp i boken *Vägledande samspel i förskolan* skriven av Niss, Hindgren och Westin (2007). I boken betonas betydelsen av det positiva samspelet mellan barnet och den vuxna samt hur barnet utvecklas i samspel med omgivningen. Vägledande samspel och dess principer *bekräfta, reglera och vägleda* kan kopplas till att stöda barnets resiliens i det dagliga samspelet. *Vägledande samspel i förskolan* lyfter också upp barnet som subjekt och kompetent individ.

I boken *Glädjens pedagogik* skriven av Linder och Mortensen (2008) behandlas barnperspektivet och hur den professionella för att kunna bekräfta ett barns upplevelser måste kunna sätta sig in i barnets situation. Något som också tas upp i boken, som vi kunnat koppla till det resursförstärkande arbetet, är de personliga styrkorna som varje människa har. Bemötandet av barnet som individ och barnets rätt att bekräftas som hon är, utan att glömma att barnet ibland behöver gränser och vägledning, tas också upp i boken *Lapsen vahvistava kohtaaminen* skriven av Kati-Pupita Mattila (2011).

Arnér och Tellgren (2006) skriver också om barnperspektivet i boken *Barns syn på vuxna – att komma nära barns perspektiv*, vilket även Margareta Öhman gör (2006) i boken *Den viktiga vardagen – vardagsberättelser och värdegrund*. Andra teman som Öhman tar upp är barnsyn och värdegrund. Barnperspektiv, barnsyn och värdegrund är alla begrepp som hör ihop med etik och därför har boken *Etik i pedagogens vardagsarbete* skriven av Jenny Gren varit en värdefull källa då etiken behandlas i kapitel 7.2.

Då vårt arbete utgår från ett resursförstärkande perspektiv har vi också fastnat för begreppet ”det kompetenta barnet” som beskriver barn och deras inneboende resurser. Begreppet förklaras ur olika synvinklar i boken *Förskolan – barns första skola!* (Johansson & Pramling Samuelsson, 2003). Johansson & Pramling Samuelssons bok har också varit en givande källa då det kommer till den etiska diskussionen eftersom bland annat begreppen barnperspektiv och barnsyn även i detta verk behandlas.

4 Resiliens – en sammanfattning

En av de viktigaste utgångspunkterna för detta arbete är begreppet resiliens. När vi skriver om resursförstärkande, riskfaktorer och skyddsfaktorer är det med stöd av och utgångspunkt i resiliensforskningen som vi för dessa diskussioner.

Resiliens betyder en god psykosocial funktion hos barn trots upplevelse av risk. Michael Rutter som är professor i barnpsykiatri beskriver resiliens så här: *”Resiliens är processer som gör att utvecklingen når ett tillfredsställande resultat, trots att barnet har haft erfarenheter av situationer som innebär en relativt stor risk att utveckla problem eller avvikelser.”* (Rutter enligt Borge 2005, s.12). I olika studier har man funnit stora skillnader i hur barn reagerar på motgångar. Även om barn som blir utsatta för enorm stress ofta får problem, finns det också barn som inte får några som helst problem. (Fraser m.fl. 2003, s.13). Gällros m.fl. (2010) skriver i sitt examensarbete att resilienta barn ofta benämns som maskrosbarn, barn som klarar sig bra trots svårigheter i livet. Egenskaper i barnets personliga disposition och faktorer i den omgivande miljön samverkar för att främja en positiv utveckling trots motgångar. (Borge 2005, s.13).

Resilienta barn beskrivs ofta som kompetenta. Ett kompetent barn är dock nödvändigtvis inte resiliент. För att ses som resiliент måste barnet uttrycka kompetens trots stora hinder på vägen. Utan risk finns det ingen möjlighet för eller behov av resiliens, medan kompetens oberoende av risk alltid är möjligt och oftast nödvändigt för positiv anpassning. Man brukar prata om tre olika typer av resiliens: att övervinna alla odds, bibehållen kompetens under stressexponering och återhämtning från trauma. Det krävs ett samarbete mellan inre och yttre tillgångar för att man skall bli resiliент. Hur barn blir behandlade och hur de själva agerar i familjen, skolan och sin omgivning i övrigt spelar en avgörande roll för resiliensutvecklingen. (Fraser m.fl. 2003, s.22-24).

Många forskningar ser på resiliens som en process där barnets inre egenskaper och karaktärsdrag samverkar med yttre faktorer i barnets omgivning. Genom att se närmare på dessa studier kan man få en bättre förståelse för hur inre och yttre riskfaktorer och skyddsfaktorer arbetar tillsammans för att skapa en förutsättning för resiliens. (Werner 2000, s.115). Det är inte tillräckligt att bara tala om motståndskraft, eftersom det alltför mycket betonar det som finns i barnet och inte beaktar det som finns i den omgivande miljön. Resiliens innebär samspel mellan människan och en viss situation, vars inverkan på den enskilda människan är beroende av människans individuella förutsättningar. (Waaktaar & Christie 2000 enligt Borge 2005, s.11). Resiliens anses alltså vara en slutprodukt av

dämpande processer som inte eliminerar risker eller stress, men som tillåter individen att bearbeta och handskas med dem på ett effektivt och framgångsrikt sätt (Rutter 1987 enligt Werner 2000, s.116).

4.1 Skyddsfaktorer

Skyddsfaktorer kan vara något i barnet självt eller i dess omgivning som skyddar barnet från att ta skada, trots situationer som innebär risk för barnets utveckling (Jenson & Fraser 2006 enligt Gällros m.fl. 2010, s.15). Tre kategorier av skyddande faktorer främjar resiliens i barndomen. Den första kategorin hänvisar till temperament och neuropsykologiska faktorer, social orientering, reaktion på förändring, kognitiva möjligheter och överlevnadskunskaper. Man kan säga att dessa skyddsfaktorer består av biologiska drag eller inre egenskaper. Den andra kategorin med skyddande faktorer ingår i familjemiljön och den tredje kategorin utgörs av faktorer i den sociala omgivningen. (Fraser m.fl. 2003, s.28-29).

Man har kommit fram till att spädbarn som beskrivs som aktiva, tillgivna, keliga och enkla att ha att göra med verkar utveckla en bättre resiliens än andra. Förmågan och möjligheten till anknytning till en trygg vuxen har visat sig vara av stor vikt för utvecklandet av resiliens. Några viktiga resiliensstödande karaktärsdrag hos barn i småbarnsåldern har genom forskning visat sig vara att vara alert, gladlynt, lyhörd, självsäker och självständig. Småbarn med en utvecklad resiliens leker också mera socialt och har en bättre utvecklad kommunikationsförmåga, rörelseförmåga och förmåga till "självhjälp" än andra barn. (Werner & Smith 1989 enligt Werner 2000, s.120). Eresund och Wrangsjö (2008, s.93) betonar dock att dessa egenskaper i sig inte utvecklar resiliens utan att de får sin verkliga betydelse först i samspelet med omgivningen.

Kort sammanfattat kan man alltså säga att resiliens byggs upp med hjälp av både inre och yttre skyddsfaktorer, att resilienta barn har god kommunikations- och problemlösningsförmåga och att de resilienta barnen har en tilltro till att de själva har möjlighet att påverka sitt eget liv i en positiv riktning. Resilienta barns livshistorier har visat att kompetens, självförtroende och omvårdnad kan blomstra även under de mest ogynnsamma förhållanden, om det lilla barnet möter personer som kan förse det med en trygg grund för utvecklandet av tillit, självständighet och initiativförmåga. (Werner 2000, s.126-127).

4.2 Riskfaktorer

Fraser m.fl. (2003, s.14-15) säger att riskfaktorer definieras som vilka som helst influenser som förhöjer sannolikheten att drabbas av svårigheter, influenser som ökar sannolikheten för igångsättandet av en större och mera allvarlig avvikelse eller influenser som bidrar till att ”underhålla” en problemsituation. *Individuella risker* hos barn kan vara medfödda, biologiska problem som t.ex. problem orsakade av en komplicerad förlossning eller försämrade anpassningsförmåga. Individuell risk är också förknippat med barnets temperament eller personlighet. Exempelvis kan ett barn som är mycket blygt isolera sig socialt. Det kan leda till psykiska problem. Ett barn med s.k. ”besvärligt temperament” kan orsaka oönskade reaktioner hos syskon och föräldrar, och detta i sin tur kan skapa påfrestningar för de vuxna som kanske har andra egna problem att tampas med. Resiliensforskning har dock kommit fram till att ett ”besvärligt temperament” också kan fungera skyddande för barn vilket går emot den allmänna uppfattningen. I vårt västerländska samhälle uppfattas ofta barn med besvärligt temperament som problematiska p.g.a. sitt humör. (Borge 2005, s.56-57).

Det är viktigt att komma ihåg att omgivningen spelar stor roll för barnets resiliens. Barnets individuella beteende är ett resultat av upplevelser i familjen, skolan och i grannskapet. Då man planerar förebyggande och ingripande är det viktigt att beakta omgivningen. När man observerar resiliens i ett barn, hittar man nästan alltid omgivande och mellanmänniska resurser. (Fraser m.fl. 2003, s.23-24).

Barn skapar den miljö de växer upp i. Vuxna reagerar alltså olika på varje barn beroende på hurdan reaktion barnet utlöser i den vuxna. Barn med ”besvärligt temperament” kan löpa risk för att utveckla ett antisocialt beteende. Föräldrarna kan dock, genom sin uppfostran och sina egna attityder till disciplin, förhindra en dålig utveckling och främja resiliens hos barnet. (Borge 2005, s.51, 112).

En medvetenhet om skydds- och riskfaktorer kan vara ett sätt att uppmärksamma barns individuella resurser och stödbehov i det dagliga arbetet med barn. Teorin om skydds- och riskfaktorer är dock inte ”svartvit”. Det är därför viktigt att komma ihåg att situationen och kontexten samt den professionellas förväntningar på barnet är avgörande för huruvida ett temperaments- eller personlighetsdrag kan anses vara skyddande eller utsätta barnet för risk.

5 Personlighet – en introduktion

Ordet personlighet betyder mask och kommer från latinets *persona* vilket har sitt ursprung i det etruskiska ordet *phersu* som syftade till en skådespelares mask eller karaktärstyp. Idag ser man inte på personligheten bara som en mask som man bär utåt som en representation av sig själv utan även som något som finns inom människan. Man intresserar sig numera också för det som döljer sig bakom masken. (Moxnes 2008, s.43).

Inom det psykologiska området finns det egentligen ingen etablerad definition av begreppet personlighet eftersom det använts väldigt mångsidigt. Det gemensamma för de flesta definitioner som finns är dock att man med personlighet hänvisar både till den för andra människor synliga ”yttre verksamhet” som en människa ägnar sig åt men också till människans inre, privata upplevelsevärld (Hogan m.fl. 2000 & Kotkavirta 2007 enligt Metsäpelto & Feldt 2009, s.18). Kort sammanfattat kan man säga att man med personlighet menar en helhet av de tankar (kognitioner), känslor (emotioner) och beteenden som för den enskilda individen är karakteristisk och oförändrad i olika situationer och vid olika tidpunkter (Pervin 2003 enligt Metsäpelto & Feldt 2009, s.18). Paul Moxnes väljer att uttrycka sig om personlighet på följande sätt: ”*Personlighet är att efter hand få ordning på sina upplevelser – vad man har gjort, vad man gör, vad man vill göra*” (Moxnes 2008, s.42). Bertelsen (2007, s.6) å sin sida säger att personligheten berör hela vårt sätt att vara när det gäller hur vi upplever världen, varandra och oss själva. Personligheten handlar enligt hans synsätt alltså om vårt sätt att *förhålla oss till* och vad vi *gör* gentemot världen, varandra och oss själva.

I detta sammanfattande kapitel om personlighet och personlighetspsykologi presenteras kort personlighetspsykologins historia och utveckling, delvis utgående från Claudia Fahlkes beskrivning i *Egenskapsteori – en teori om grundläggande personlighets-egenskaper* (2007). Utgående från Fahlkes beskrivning av personlighetspsykologins utveckling från typlära till egenskapsteori presenteras sedan ett antal egenskapsteorier mera ingående. Även andra betydande personlighetspsykologiska teorier presenteras kort med utgångspunkt i både Bertelsens verk *Personlighetspsykologi - En översikt* (2007) samt Fahlke & Johanssons bok *Personlighetspsykologi* (2007).

Vidare diskuteras arv och miljö i förhållande till personligheten, bland annat huruvida det genetiska arvet eller den omgivande miljön en människa växer upp i har störst inverkan på personligheten. Detta är något som bland annat Elina Vierikko tar upp i sin text *Geneettisten ja ympäristötekijöiden vaikutus persoonallisuuteen* (2009). Frågan om

personligheten skall ses som något konstant och stabilt över tid eller om personligheten kan förändras och utvecklas lyfts också upp. Karlsson och Hill redogör för den humanistiska psykologins synsätt där man ser på människan som proaktiv och tanken är därför att människan är anpassbar, beslutsam och kapabel till förändring (Karlsson & Hill 2007, s.71). Lea Pulkkinen (professor i psykologi) beskriver å sin sida i texten *Lapsesta aikuiseksi, mutta miten ja millaiseksi? Kehityksellinen ja yhteiskunnallinen näkökulma persoonallisuuteen* (2007) hur temperaments- och personlighetsdrag i barndomen kan förutspå personligheten och anpassningsförmågan i vuxen ålder, vilket kan tolkas som ett bevis på personlighetens stabilitet.

Paul Moxnes (forskare, gruppterapeut och specialist inom organisationspsykologi) som har skrivit boken *Fasettmänniskan – Teori och forskning om personlighet och roller* (2008) framför kritik mot den allmänna uppfattningen om att personligheten består av egenskaper som är beständiga och förutsägbara över tid, vilka dessutom antas ha en stark genetisk grund. Moxnes betraktar istället personligheten som påverkad av s.k. situationsvariabler och av den roll som en person väljer att anta i olika situationer. Därför menar han att personligheten är något föränderligt och anpassningsbart i mycket större utsträckning än andra forskare vill ge till känna. Några av hans tankar presenteras i kapitel 5.4.

5.1 Personlighetspsykologins utveckling - från typlära till egenskapsteori

Personlighetspsykologin utgår från människans psykologiska egenskaper; hennes sätt att tänka, känna och handla. Vissa egenskaper är gemensamma för alla människor men varje människa är också en egen unik individ som skiljer sig från alla andra. Personlighetspsykologin forskar därför kring likheter och olikheter människor emellan, likheternas och olikheternas utveckling samt deras inverkan på den enskilda individens liv. (Metsäpelto & Feldt 2009, s.13). Personlighetspsykologin är också intresserad av hur en individs personlighet har blivit som den är, hur en förändring av personligheten eventuellt leder till ändrad livskvalitet, i vilken utsträckning en person överhuvudtaget kan förändras och i vilken mån en förändring kan ske genom individens egna beslut, ansträngning och livsomställning (Bertelsen 2007, s.7). Personlighetspsykologin har en lång historisk bakgrund som sträcker sig ända till antiken och redan under Hippokrates tid (460-375 f.Kr.) försökte man visa på psykologiska skillnader mellan människor (Metsäpelto & Feldt 2009, s.14).

Typläran som utvecklades av psykiatern Carl Gustav Jung (1875-1961) tog speciellt fasta på hur man kan beskriva personer utgående från om vissa egenskaper i personligheten förekommer eller inte. Jung utvecklade en typlära som han baserade på egenskapsbegreppen ”introvert” och ”extrovert”. Han menade att den introverta personen riktar sin psykiska energi inåt och mest ägnar sig åt sina inre tankar, upplevelser och fantasier. Vidare menade han att den extroverta personen istället fokuserar sin energi på den yttre världen och ofta upplevs av andra som mer utåtriktad och social jämfört med den introverta. Jung ansåg att båda personlighetstyperna finns inom var och en av oss, men att en av dem ofta är mer framträdande än den andra (Jung 1921 enligt Fahlke 2007, s.18). Begreppen introvert och extrovert används fortfarande inom egenskapsteorin, men benämningen ”extrovert” har ersatts med ordet extravert. Intresset för typläran var stort under den första hälften av 1900-talet och andra teoretiker som kan nämnas som också utarbetade teorier inom typläran var William Sheldon (1898-1977), Ernst Kretschmer (1888-1964) och den svenske professorn i psykiatri Henrik Sjöbring (1879-1956). Sjöbring framförde bland annat tanken att människans personlighetsdrag framförallt var beroende av hjärnans funktion och anatomi, utgående från upptäckten att vissa patienters personlighet hade förändrats efter olika typer av hjärnskador. (Fahlke 2007, s.18-19).

Intresset för typläran avtog i början av 1960-talet och istället började man prata om olika reaktionsbenägenheter och beteendestilar. Den gemensamma nämnaren inom både typläran och studierna av olika beteendestilar var att man utgick från att en person antingen *har* eller *inte har* en viss personlighetstyp eller beteendestil. När man senare började förstå hur invecklad personligheten faktiskt är insåg man däremot att det finns ett brett spektrum av många olika personlighetsegenskaper att ta hänsyn till. Den ökade kunskapen om personligheten har lett till att typläran kommit i skymundan och att egenskapsteorin fått en mer framträdande roll inom personlighetspsykologin. (Fahlke 2007, s.18-20). Den moderna personlighetspsykologins uppgift har därför blivit att systematiskt granska människans psykologiska egenskaper och personlighetspsykologins utveckling har framförallt påverkats av två inriktningar: den kliniska och den experimentella, vilka har utvecklats självständigt och fristående från varandra. (Metsäpelto & Feldt 2009, s. 14-15).

Det kliniska arbetets ursprungliga målsättning var att förstå de symptom som patienter som lider av psykologiska problem lider av, att identifiera olika störningar och att behandla dem. Den viktigaste frontfiguren inom den kliniska traditionen var ”psykoanalysens fader” Sigmund Freud (1856-1939) som bland annat gjorde en modell över personligheten där han beskrev personlighetens struktur, interaktionen mellan strukturerna samt

sammanfattade personlighetsutvecklingens faser. Efter Freud utvecklade även Alfred Adler (1870-1937) och Carl Gustav Jung (1875-1961) egna självständiga psykoanalytiska teorier inom ramarna för det kliniska arbetet. Till den kliniska inriktningen räknar man också de tidiga representanterna för den humanistiska psykologin och då i synnerhet Carl Rogers (1902-1987) som betonade människans strävan till andlig tillväxt och självförverkligande. Den kliniska inriktningens styrka ligger i det faktum att man undersöker människan som en helhet och tar hänsyn till alla sidor i personligheten och förhållandena mellan dem. Målet är att komma så djupt som möjligt in i den enskilda individens personlighet och nå hans eller hennes "kärna". Begränsningen med det kliniska synsättet är att slutsatserna man kommer fram till baserar sig på enskilda fall och det blir oklart om man kan tillämpa och generalisera informationen så att den gäller även för en större grupp människor. (Metsäpelto & Feldt 2009, s. 14-15).

Den andra inriktningen som påverkat personlighetspsykologin, den experimentella, har istället haft målsättningen att utreda den allmänna lagbundenheten i människans beteende (experimentell psykologi) men också skillnaderna mellan människors psykologiska egenskaper (differentialpsykologi). Man strävar inom den experimentella inriktningen till att forma en uppfattning om personligheten som kan tillämpas på och passar in på de flesta människor. Inom den experimentella personlighetspsykologin är målsättningen därför en naturvetenskaplig exakthet och pionjären inom denna inriktning var Wilhelm Wundt (1832-1920) som grundade ett laboratorium för psykologiska experiment i Leipzig redan på 1870-talet. Även Ivan Pavlov (1849-1936) och B.F. Skinner (1904-1990) var kända för sina experimentella undersökningar och dessa har lagt grunden till dagens experimentella personlighetsundersökningar. Styrkan hos den experimentella psykologin är att den ger information om orsak-verkan förhållanden och genom experimentella undersökningar bevaras objektivismen eftersom forskaren observerar det undersökta fenomenet under kontrollerade omständigheter. Man insamlar också sin information på ett neutralt och opartiskt sätt. Objektiviteten kan dock samtidigt ses som den experimentella undersökningens svaghet eftersom den även begränsar mängden "fenomen" som man kan undersöka. En stor del av personlighetspsykologins forskningsområden och ämnen, så som självkänsla och jagbild, kräver nämligen att man också tar hänsyn till människans individuella erfarenheter och upplevelser, vilket inte får plats i en objektiv experimentellt utförd undersökning. (Metsäpelto & Feldt 2009, s.15).

5.1.1 Egenskapsteorins huvuddrag

Psykologiforskare har under många år forskat kring frågan om det finns så kallade grundläggande egenskaper som kan sägas känneteckna människans personlighet och hur dessa egenskaper i så fall skiljer sig åt individer emellan. Att teoretiskt försöka beskriva och förklara grundläggande personlighetsegenskaper kallas för egenskapsteori, men man använder också andra begrepp så som dispositionsteori eller faktorteori. I dagens läge finns det flera förgreningar inom egenskapsteorin som i huvudsak skiljer sig åt vad gäller vilka och hur många egenskaper som anses vara grundläggande för personligheten. (Fahlke 2007, s.17, 22). Genom faktoranalysen som utvecklades av Charles Spearman (1863-1945) har man sökt svar på vad som kan anses vara personlighetens grundstruktur (Metsäpelto & Feldt 2009, s.16).

Den tidiga forskningen inom egenskapsteorin studerade främst egenskaper som var synliga vid observationer, vilket innebar att man med egenskaper menade beteende. Numera utgår man istället från att grundläggande egenskaper också innebär människans inre processer, så som emotioner och kognitioner. Personlighetsegenskaper behöver med andra ord inte alltid synas i en persons beteende och handlingar utan kan även förekomma som känslor och tankar. Egenskapsteoretiker ser grundläggande egenskaper som något stabilt i personligheten och därför har man möjlighet att både beskriva den grundläggande personligheten men också förutse hur en person kommer att bete sig över tid och i varierande situationer. Trots detta är de flesta egenskapsteoretiker överens om att egenskaper och personlighet kan förändras något under livets gång, eftersom vissa egenskaper kan anses vara situationsbundna eller tillfälliga. (Fahlke 2007, s.22-23).

Typläran utgick som tidigare nämnts från att människor *har* eller *inte har* vissa egenskaper, men inom egenskapsteorin handlar det enligt Fahlke (2007, s.24) snarare om att människor *har mer eller mindre* av ett visst antal givna grundläggande personlighetsegenskaper. Fahlke menar också (2007, s.25) att grunden för personlighetsegenskaperna läggs tidigt i livet och följer med individen i den fortsatta personlighetsutvecklingen under livets gång. Utgångspunkten i egenskapsteorierna är att de grundläggande personlighetsegenskaperna till största delen har en biologisk grund som inkluderar bl.a. geners funktion, hjärnans biokemiska aktivitet och fysiologisk reaktivitet. Personlighetsegenskaperna utvecklas och formas dock, så att de antingen förstärks eller försvagas, genom ett ständigt samspel mellan genetiska och biologiska förutsättningar samt personliga livserfarenheter som erhållits i samspelet med den omgivande miljön (Fahlke 2007, s.20, 25).

5.1.2 Framstående egenskapsteorier

Den amerikanske psykologen Gordon Allport (1897-1967) ligger bakom verket *Personality: a psychological interpretation* som publicerades år 1937, vilket kan ses som ett genombrott för personlighetspsykologin. Flera av Allports tankegångar är också fortfarande högaktuella, t.ex. hans tankar om att både de tankemässiga och de biologiska processerna bör beaktas när personligheten studeras. Allport kan ses som en pionjär inom egenskapsteorin i och med att han poängterade att olika processer samspelar med varandra till en helhet men samtidigt betonade betydelsen av att ta hänsyn till individuella skillnader när personligheten beskrivs. (Fahlke 2007, s.26).

Raymond Cattell (1905-1998) var i sin tur en förespråkare av faktoranalys och hans viktigaste forskningsinsats blev att genom faktoranalys försöka identifiera vilka de grundläggande personlighetsegenskaperna är och skapa en fungerande struktur av dem. (Fahlke 2007, s.27). Cattell kom fram till att människor kan karakteriseras utgående från 16 grundkaraktärsdrag. Senare forskning har dock ändrat på antalet grundkaraktärsdrag enligt olika modeller och nuvarande forskningsresultat pekar speciellt på fem stora dimensioner eller karaktärsdrag, *The Big Five*, som kan användas för att beskriva en människa och hennes personlighet (McCrae & Costa 2003 enligt Metsäpelto & Feldt 2009, s.15-16).

Innan femfaktormodellen mera genomgående presenteras följer en kort presentation av Hans Jürgen Eysencks (1916-1997) trefaktormodell. Den tysk-brittiske psykologen Eysenck hade stor betydelse för egenskapsteorins fortsatta utveckling utgående från det arbete som redan gjorts av Allport och Cattell. Även Eysenck utgick från faktoranalys men han minskade antalet grundläggande egenskaper från Cattells 16 till att omfatta endast tre grundläggande personlighetsdimensioner där han menade att de två första dimensionerna rör sig mellan två ytterligheter. Dessa dimensioner kallade han för extraversion – introversion, neuroticism – emotionell stabilitet och senare utökade han sin teori med psychoticism som enligt honom mätte sårbarheten för att drabbas av ett psykotiskt sammanbrott. Eysenck utvecklade utgående från sina forskningsresultat flera olika personlighetstester, vilka i omarbetad form fortfarande används inom psykologisk och psykiatrisk forskning. Både Allport och Cattell ansåg alltså redan tidigare att människans personlighetsegenskaper delvis styrs av biologiska processer, men Eysenck var den förste som mera detaljerat utvecklade en teoretisk modell för det här antagandet. Idag anser man att Eysenck överdrev genernas betydelse för personligheten, men man håller fortfarande

fast vid att biologiska funktioner i hög grad styr och påverkar de grundläggande personlighetsegenskaperna. (Eysenck enligt Fahlke 2007, s.29-33).

Sedan 1980-talet anser många egenskapsteoretiker att det troligtvis finns fem grundläggande personlighetsegenskaper eller dimensioner som kan förklara en människas personlighet: känslomässig instabilitet, utåtriktning, öppenhet, målmedvetenhet och vänlighet (McCrae & Costa 1996 enligt Fahlke 2007, s.33). Denna teori kallas allmänt för femfaktormodellen eller *The Big Five* och har ingen enskild upphovsman utan anses vara resultatet av en intensiv forskning som främst utgått från Allports, Cattells och Eysencks arbete inom området. Även om modellen saknar upphovsman finns det vissa forskare som haft speciellt stor betydelse för modellens utveckling. Några av de mest betydande forskarna inom femfaktormodellen under de senaste 20 åren är de amerikanska psykologerna Paul Costa och Robert McCrae. De har bland annat gjort upp en modell för hur personligheten är sammansatt där de pratar om ”grundläggande tendenser” (femfaktormodellens fem egenskaper) som uteslutande anses ha ett biologiskt och genetiskt ursprung men där egenskaperna sedan anpassas enligt det sociokulturella sammanhang varje enskild människa lever i, något de kallar för ”karakteristisk anpassning”. McCrae och Costa menar alltså att yttre påverkan och personliga livserfarenheter formar personliga vanor, åsikter, attityder och livsmål. Enligt detta synsätt är de fem grundläggande personlighetsegenskaperna genetiskt styrda och påverkas inte särskilt mycket av miljön, medan själva ”personlighetsuttrycket” (tankar, känslor och beteende) kommer att påverkas av och anpassas efter människans omgivande miljö och personliga erfarenheter. (Fahlke 2007, s.33-36).

Cloningers sjufaktormodell å sin sida är utvecklad av den amerikanske psykiatern Robert Cloninger som inledde sitt forskningsarbete om personligheten på 1970-talet. Han ville utveckla en modell som kunde hjälpa till att förklara olika typer av personlighet och personlighetsstörningar. Sjufaktormodellen utgår från att personligheten består av fyra temperamentsegenskaper och tre karaktärsegenskaper. Cloninger menar att temperaments-egenskaperna är medfödda och biologiskt styrda och utformas tidigt i livet. De här egenskaperna är omedvetna och instinktiva känslomässiga reaktioner som uppkommer spontant när man konfronteras med nya och obekanta situationer. Karaktärsegenskaperna består däremot huvudsakligen av kognitivt medvetna reaktioner och handlingar som formas av livserfarenheter. (Fahlke 2007, s.36-38).

Som komplement till ovanstående tre-, fem- och sjufaktormodeller fungerar Marvin Zuckermans teori om det han kallar för *Sensation Seeking*. Marvin Zuckerman är en amerikansk psykolog som i början av 1960-talet utformade teorin om att det finns ett personlighetsdrag som manifesteras i en stark längtan efter nya intryck och upplevelser. På svenska pratar man om *Sensationssökande Beteende*. Sensationssökande beteende handlar enligt Zuckerman om att en person har ett stort behov av att söka nya sinnesintryck trots att det kan innebära både fysiska och sociala risker. En person med det här personlighetsdraget styrs ofta av sina impulser och föredrar starka intryck och en äventyrlig livsstil (jämför med temperamentsforskare Jeffrey Grays teori om "BAS människan" i kapitel 6.5). Zuckerman har genom sina undersökningar kommit fram till att det verkar finnas en delvis fysiologisk orsak till att vissa människor har ett sensationssökande beteende. Personer med sensationssökande beteende reagerar nämligen med högre fysiologisk aktivering och har en större tolerans för t.ex. fysisk smärta och oljud, vilket gör att de är bättre på att hantera situationer som av andra upplevs som påfrestande och riskfyllda. Marvin Zuckerman har utgående från sin teori utvecklat skalan *Sensation Seeking Scale* (SSS) som mäter ens behov av att uppleva nya och omväxlande händelser samt hur villig man är att ta fysiska och sociala risker för att uppnå det man vill. Zuckermans skala har visat sig vara särskilt användbar i forskning som berör sårbarhet för uppförandestörningar och psykopati. (Fahlke 2007, s.41-42).

Fahlke (2007, s.44) säger att allt tyder på att egenskapsteorin också i framtiden kommer att utvecklas och att nya teoribildningar kommer att se dagens ljus. Som exempel nämner hon att det idag finns ett stort intresse för att undersöka hur personligheten är relaterad till biologiska processer så som genetik och hjärnans biokemi, vilket det kan komma att forskas mera kring i framtiden.

5.2 Övriga personlighetspsykologiska teorier

Egenskapsteorin som i föregående kapitel presenterats är inte den enda teori som existerar inom nuvarande forskning på det personlighetspsykologiska området. Det är dock den teori som kommit fram tydligast i litteraturen och verkar dessutom vara den teori som nutidsforskningen intresserar sig mest för. Egenskapsteorin är även den teori som går mest hand i hand med temperamentsforskningen och därför känns mest relevant för vårt arbete. Av denna orsak väljer vi att här endast kort sammanfatta några övriga teoribildningar som existerar inom det personlighetspsykologiska fältet.

Den personlighetspsykologiska forskningen delas enligt Fahlke och Johansson (2007, s.224) allmänt in i fyra större personlighetspsykologiska teorier som ser på personligheten ur olika synvinklar. De här teorierna är egenskapsteori, den humanistiska psykologins teori, kognitiv personlighetsteori och psykoanalytisk teori. Varje enskild teori har specialiserat sig på vissa delar av personligheten, vilket också färgar av sig på teoriernas grundantaganden om det mänskliga psyket. Det här resulterar i att personligheten definieras på olika sätt av olika teorier. Gemensamt för dem alla är ändå att de ser på personligheten som den enskilda individens psykiska möjligheter och färdigheter med tanke på beteendemönster, tankemässiga processer och känslomässiga tillstånd. (Fahlke & Johansson 2007, s.224-225).

Bertelsen väljer att i sin bok *Personlighetspsykologi – en översikt* (2007) utöver de ovannämnda teorierna också ta med följande personlighetspsykologiska teorier i sin sammanfattning: radikal behaviorism, social inlärning, existentialism och handlingsteorier. Vi väljer dock att fokusera på och kort sammanfatta de fyra förstnämnda teorierna, eftersom dessa tas upp i både Bertelsens översikt (2007) och Fahlke & Johanssons verk (2007). Ur avgränsningssynpunkt anser vi det vara tillräckligt att i detta sammanhang endast vid namn nämna de övriga teorierna.

Bertelsen (2007, s.96) menar att den humanistiska psykologin inriktar sig på den psykiskt friska och välfungerande människan och teorin är väldigt resursorienterad och intresserad av den "optimala personligheten". Inom den humanistiska psykologin ligger fokus även på människans strävan efter självförverkligande. Man ser på individen som proaktiv och människan antas fungera som den centrala drivkraften i sitt eget liv (Bertelsen 2007, s.97; Fahlke & Johansson 2007, s.228). För att en människa ska kunna utvecklas fullt ut säger den humanistiska psykologin att det är viktigt att hon har en känsla av att vara accepterad av de medmänniskor som känns betydelsefulla för henne. En del av den humanistiska psykologin menar också att en mogen och självständig personlighet kan utvecklas och blomstra bara under förutsättningen att de grundläggande behoven (näring, säkerhet, trygghet, samhörighet och respekt) blir tillfredsställda (Fahlke & Johansson 2007, s.228). Huvudpersoner inom den humanistiska psykologin är enligt Bertelsen (2007, s.97) bland annat Abraham Maslow (1908-1970) och Carl Rogers (1902-1987).

Den kognitiva personlighetsteorin har enligt Fahlke och Johansson (2007, s.228) till viss del sitt ursprung i beteende- och inlärningsteorier som lägger fokus på hur en individ formas och utvecklas i interaktionen med miljön. Numera fokuserar den kognitiva

personlighetsteorin framförallt på samspelet mellan tanke och känsla. Den kognitiva personlighetsteorin utgår enligt Bertelsen (2007, s.90) från att personligheten formas av människans sätt att tänka. Hur människan tänker styr hennes sätt att uppleva och handla och en av nyckelpersonerna för det här tankesättet var George A. Kelly (1905-1967). Det finns olika teoribildningar som hör under den kognitiva personlighetsteorin men den gemensamma nämnaren för dem alla är att man med begreppet kognition syftar på en individs unika sätt att uppfatta, tolka och värdera olika händelser och situationer utgående från sin personliga livserfarenhet (Fahlke & Johansson 2007, s.229).

Den psykoanalytiska teorin fick sin början då psykoanalysens grundare Sigmund Freud (1856-1939) förde fram tanken att människan främst motiveras av omedvetna krafter. Han ansåg (enligt Bertelsen 2007, s.33) att upplevelser, handlingar och utformningen av personligheten styrs av krafter och funktioner som individen varken har kontroll över eller vet något om. Freuds teori, den klassiska psykoanalysen, strävade efter att kunna ge svar på vilka egenskaper som formar personligheten. Teorin försöker organisera de grundläggande egenskaperna, reda ut deras ursprung och belysa egenskapernas samspel både inom personen och samspelet med den sociala verkligheten. Till Freuds efterföljare räknas bland annat Melanie Klein (1882-1960) och Heinz Kohut (1913-1981). (Johansson 2007, s.158-159).

Utöver de klassiska personlighetspsykologiska teorier som ovan beskrivits har vi i vår litteraturgenomgång även stött på en personlighetsteori som inte kan sägas vara underordnad någon av de klassiska teorierna. Psykologen Dan McAdams har enligt Moxnes (2008, s.56) gått i spetsen för forskningen om det s.k. utvidgade personlighetsbegreppet. Han vill betona att personlighet inte är synonym med personlighetsdrag, så som egenskapsteorin ofta vill påstå. McAdams anser (enligt Moxnes 2008, s.56) istället att personligheten förutom själens *struktur* även handlar om dess *process*. McAdams menar att det utöver de fem stora personlighetsdimensionerna som *The Big Five* grundar sig på finns två nivåer till av det man kan kalla personligheten som gör oss till just de individer vi är. Han pratar om *typiska beteendemönster* (hur vi väljer att i handling leva ut våra personlighetsdrag) och *personlig livsberättelse* (vår uppfattning eller tolkning av våra faktiska upplevelser). McAdams menar att hur vi tolkar våra livsförlopp och den berättelse vi konstruerar om dem (och om oss själva), i högsta grad påverkar vem vi är och hur vi är. (Personlighetspsykologi: förändringspotential, 2009).

5.3 Personlighet, arv och miljö

Allt eftersom informationen och kunskapen om personlighet har ökat, genom det som kommit fram med hjälp av det kliniska arbetet och experimentella undersökningar, har personlighetspsykologins undersökningsområden utökats i snabb takt. Vid sidan av egenskapsteorierna inriktade sig den personlighetspsykologiska undersökningen tidigt också på att ta reda på motivens betydelse för personligheten, att fördjupa förståelsen för personlighetens kognitiva sida och att observera miljöns inverkan på personligheten (Winter & Barenbaum 1999 enligt Metsäpelto & Feldt 2009, s.16). Forskarna försöker idag komma fram till hur stor del av variationen i personligheten som kan förklaras av ärftlighetsfaktorer respektive miljöfaktorer samt hur de här faktorerna samverkar med varandra. Forskarna är även intresserade av vilka biologiska funktioner som kan vara betydande för hur egenskaper utformas och etableras. (Fahlke 2007, s.45).

Personligheten återspeglar både människans biologiska grund (genomet) och påverkan från miljön. Frågan om den tidiga uppväxtmiljön eller det genetiska arvet har företräde när det gäller utvecklingen av personligheten har varit en av personlighetspsykologins grundfrågor. Enligt en nutidsuppfattning har många av de egenskaper som räknas till personligheten, t.ex. temperamentet, en genetisk grund (Krueger, Johnson & Kling 2006 enligt Metsäpelto & Feldt 2009, s.18). Generna samverkar dock alltid med miljön. För att bättre förstå sambandet mellan generna och miljön och mera ingående förstå genernas inverkan på personligheten krävs dock mera forskning inom området enligt Metsäpelto & Feldt (2009, s.19).

När man pratar om ärftlighet menar man helt enkelt arvsmassan som lagrar all information om hur människan ska utvecklas och som man ärvt av sina föräldrar. Byggstenarna i arvsmassan är gener som är uppbyggda av DNA-sekvenser och de här sekvenserna lägger grunden till hur människans kroppsliga funktioner ska utvecklas. Till 99,9 procent ser arvsmassan likadan ut för alla människor men den lilla andel som blir kvar är ansvarig för den naturliga genetiska variationen. Det här betyder att den totala DNA-sekvensen är unik för varje enskild individ och bildar hennes *genotyp*, d.v.s. människans genetiska förutsättning. Hur människan slutligen blir bestäms dock i samverkan mellan genotypen och miljön och man pratar då om människans *fenotyp*, alltså individen, som en produkt av samverkan mellan gener och miljö. (Fahlke 2007, s.45).

För att undersöka hur gener och miljö påverkar människan har man bland annat utfört tvillingstudier där enäggstvillingar (som bär samma genuppsättning) och tvåäggstvillingar

(som genetiskt sett inte är mer lika än syskon) undersökts och jämförts. Om resultaten visar likheter mellan enäggstvillingarnas egenskaper, men dessa likheter inte kan påvisas hos tvåäggstvillingar kan man dra slutsatsen att de undersökta egenskaperna i huvudsak kan förklaras av ärftlighet och att miljön är av mindre betydelse (och tvärtom). Inom personlighetsforskningen har man också använt sig av adoptionsstudier där man undersökt om personer som tidigt bortadopterats till sin personlighet liknar sina biologiska föräldrar (genetik) eller adoptivföräldrar (miljö) mest. Ju större andel av personligheten som kan förklaras av ärftlighet, desto mindre andel förklaras av miljön. Ärftlighetsforskningens resultat visar idag på att ungefär 50 procent av personligheten kan förklaras med hjälp av generna och återstående 50 procent beror på miljöfaktorer. (Fahlke 2007, s.45-47). Forskningen har även visat att generna verkar ha en större betydelse och inverkan på sådana egenskaper och beteenden som är stabila över tid och från en situation till en annan (Vierikko 2009, s.39).

Inom forskningen gör man idag en uppdelning av miljöns betydelse och pratar om delad och unik miljö. Delad miljö kan t.ex. vara gemensamma livserfarenheter som syskon i en familj delar medan den unika miljön istället handlar om personliga livserfarenheter som är speciella för de enskilda syskonen i en familj. Lohelin (enligt Fahlke 2007, s.49) säger att det idag finns aspekter som pekar på att det framförallt är den unika uppväxtmiljön som har en betydelse då man vill förstå individuella skillnader mellan människor, och att den delade miljön är av mindre betydelse. (Fahlke 2007, s.48-49). Elina Vierikko går in på samma fenomen (2009, s.40-41) och säger att det är viktigt att förstå att uppfostran och familjemiljö är betydelsefulla aspekter då det gäller barns utveckling men att dessa faktorer inte fungerar så att de formar alla syskon i en familj enligt samma mall och att syskon därför inte nödvändigtvis behöver likna varandra till sin personlighet. Även om uppfostran länge har setts som något som ”ska” påverka alla barn i en familj på samma sätt och även föräldrar uttryckt att de uppfostrar sina barn rättvist och jämlikt så har det visat sig att syskon ändå uppfattar uppfostran på olika sätt och påverkas olika av den (O’Connor, Hetherington & Reiss 1995 enligt Vierikko 2009, s.40-41).

Ett ännu något outforskat men väldigt intressant fält inom ärftlighetsforskningen är frågan om hur miljön kan påverka geners aktivitet. Den molekylärbiologiska forskningen har nämligen visat att miljön tycks kunna påverka geners aktivitet. Det här betyder i praktiken att all styrning av generna faktiskt inte är inskriven i arvsmassan utan att gener kan ”tystas ner” av miljöfaktorer. Man har kommit fram till att t.ex. kost, stress och miljögifter verkar ha en direkt påverkan på geners aktivitet. Det här skulle förklara varför t.ex.

enäggstvillingar som i grunden har likadan arvs massa trots allt ändå aldrig blir identiska. (Fahlke 2007, s.49).

5.4 Personlighet, stabilitet och förändring

De flesta personlighetsteorier som finns idag innehåller enligt Moxnes (2008, s.43) ett antagande om att människor uppträder konsistent över tid och i olika situationer, vilket kan beskrivas som stabila faktorer i personligheten i form av olika personlighetsdrag. Det är dock viktigt att komma ihåg att även om personligheten allmänt karakteriseras av stabilitet och regelbundenhet så finns där även utrymme för förändring och utveckling. (Metsäpelto & Feldt 2009, s. 18-19).

Personlighetens stabilitet har sin grund i både det genetiska arvet och människans livsmiljö, som för det mesta endast långsamt förändras och därför minskar sannolikheten för att personligheten radikalt plötsligt skulle förändras. Genom att människan även utvecklas i relation till och tillsammans med andra människor skapas också en sorts stabil ram kring ens egen person där det kanske inte finns så stort svängrum för förändring. (Metsäpelto & Feldt 2009, s.19). Moxnes (2008, s.46) lägger till en ytterligare dimension i diskussionen om personlighetens stabilitet kontra förändring genom att konstatera att det är svårt att veta hur mycket av en människas beteende som beror på personligheten och hur mycket som har att göra med situationen (något han kallar för person-situation debatten). Han menar att det är allmänt känt att människor ändrar sitt beteende och sin ”personlighetsstil” utgående från tidpunkt och omständigheter och att personligheten inrymmer många olika beteendeformer. Ett barn kan t.ex. vara både aktivt och passivt, beroende på vilket sällskap det vistas i. Moxnes påstår att både beteende och upplevelse förändras i takt med att kontexten förändras; *”Det som förefaller vara ’jag’ är i själva verket ’jag i en kontext’”* (2008, s.47). Även Jo Benkow har uttryckt liknande tankar genom att säga *”Det finns mer än en personlighet inom alla människor”* (Benkow enligt Moxnes 2008, s.47).

Lea Pulkkinen, professor i psykologi, har sökt svar på om ett barns tidiga temperaments- och personlighetsdrag kan förutspå personlighetens utveckling senare i livet och även förutspå anpassnings- och funktionsförmåga i vuxen ålder. Dessa frågor har hon bland annat sökt svar på i långtidsstudien *Lapsesta aikuiseksi* som påbörjades år 1968. Resultaten hon kommit fram till är bland annat att barns beteende i skolåldern, i synnerhet deras egen

strävan till att kontrollera sitt beteende, kan förutspå den sociala och psykiska funktionsförmågan i vuxen ålder. En god självkontroll verkar skapa en bra grund för sociala relationer samt en bra anpassningsförmåga till samhället och de uppgifter samhället ger en. (Pulkkinen 2009, s.323, 337).

Enligt den humanistiska psykologin (Karlsson & Hill 2007, s.109) har människan ändå alltid en förmåga att utveckla sin personlighet. Man menar inom den humanistiska personlighetsteorin att varken inre eller yttre faktorer (arv eller miljö) helt och hållet bestämmer en människas personlighet utan att en utveckling och förändring av personligheten är möjlig om människan på ett djupare plan försöker förstå och bejaka sig själv, sina behov och motiv. Förmågan att utveckla och förverkliga sig själv ligger enligt det här synsättet i den mänskliga naturen, men människan kan alltid påverkas av inre eller yttre faktorer så som gener, uppväxtmiljö, kultur och samhälle. (Karlsson & Hill 2007, s.109).

Tydligast kan man se personligheten förändras hos små barn då personligheten sakta men säkert formas som ett resultat av interaktionen mellan arv och miljö. Man ansåg länge att en vuxen människas personlighet är något stabilt och oföränderligt (McCrae & Costa enligt Metsäpelto & Feldt 2009, s.19) men den senaste forskningen har visat att det även i vuxen ålder sker förändringar i personligheten. Enligt egenskapsteorin förändras personligheten i vuxen ålder för att individen bättre ska fungera i relationer och samhället i stort. Bakgrunden till att personligheten förändras i vuxen ålder är ofta åldersrelaterade livshändelser som var och en går igenom så som t.ex. parförhållanden, föräldraskap och övergången till arbetslivet. Genom att dessa händelser tillför människan nya erfarenheter kan de kräva att hon tar på sig nya roller för att kunna anpassa sig. Oväntade händelser i livet i form av utvecklingskriser eller traumatiska kriser kan också fungera som vändpunkter och ge livet en helt ny riktning. (Metsäpelto & Feldt 2009, s.19-20). Lea Pulkkinen betonar även hon att livserfarenheter och vändpunkter har en inverkan på hur personligheten utvecklas och att människan alltid genom sina personliga val kan påverka sin egen utveckling (2009, s.326).

6 Temperament – en introduktion

Det har genom tiderna varit en vanlig uppfattning att omgivningen formar barnet i en enkelriktad process under en stor del av barnets utveckling. Forskarna Thomas och Chess har dock skapat grunden för uppfattningen om att också de nyfödda påverkar människor i sin omgivning med sitt medfödda temperament och på detta sätt aktivt medverkar till sin utveckling. (Bunkholdt 1994, s.70). Också Hwang och Nilsson (1995, s.126) skriver om hur temperament enligt Thomas och Chess visar sig redan tidigt hos spädbarn och hur många temperamentsegenskaper är medfödda.

Temperamentsforskningen är ett brett område, men har i detta arbete avgränsats till att behandla temperamentets inverkan på barns individualitet, temperament i förhållande till den omgivande miljön samt de olika forskningstraditionerna inom temperamentsforskningen. I böckerna *Temperamentti ja koulumenestys* (2006), *Temperamentti, stressi ja elämönhallinta* (2008) samt *Temperamentti – ihmisen yksilöllisyys* (2004) skriver den framstående finska temperamentsforskaren Liisa Keltikangas-Järvinen om temperament och dess inverkan på barnets utveckling. Böcker inom det utvecklingspsykologiska området skrivna av Bunkholdt (1995), Hwang & Nilsson (1994) samt Lyytinen m.fl. (1995) har också använts eftersom de lyfter upp temperamentets inverkan på barnets individualitet och temperament i samspel med omgivningen. Dessa har dock använts i liten utsträckning eftersom Keltikangas-Järvinen gör en omfattande sammanfattning av teorier. Boken *Resiliens- risk och sund utveckling* av Borge (2005) har också varit användbar eftersom barnets temperament i förhållande till resiliensutvecklingen behandlas i boken.

Detta kapitel om temperament är indelat så att läsaren först via en teoretisk översikt introduceras till vad som menas med temperament. Därefter kopplas temperament till barnets individualitet. Kapitlet om temperament i förhållande till omgivningens förväntningar betonar att temperamentsdrag inte kan definieras som positiva eller negativa, utan att omgivningen alltid bestämmer betydelsen av ett temperamentsdrag. I kapitlen om den kliniska traditionen och den experimentella traditionen beskrivs temperamentsforskningens bakgrund utgående från de olika forskningstraditionerna för temperament. Historia bakom traditionerna samt framstående forskare inom dessa tas upp. Forskare som mera ingående nämns är Chess, Thomas, Buss, Plomin, Kagan och Gray.

6.1 Temperament – en teoretisk översikt

Förståelsen av barnets ursprungliga olikhet är förhållandevis ny i psykologin, och godkändes i ett bredare perspektiv först på 1980-talet. Det var tidigare känt att barn är olika, men det ansågs att olikheten endast berodde på omständigheter och uppfostran och nekades att olikhet skulle vara ärftligt eller genetiskt. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.20-21). Eftersom begreppet temperament var något som inte beaktades kunde det göras misstag i uppfostran beroende på att man inte förstod temperamentets inverkan på barnets individualitet. Man förmådde inte alltid vägleda barnet på rätt sätt och barnets beteende kunde felaktigt tolkas som olydnad och motsträvighet. Intresset för temperament har nu vaknat, men det är viktigt att inte förklara allt beteende med temperament. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.22).

Det finns många olika temperamentsteorier, men alla centrala teorier är eniga om att åtminstone emotionell känslighet och intensitet, självreglering, aktivitet samt sociala kunskaper hör till temperamentsdrag (Keltikangas-Järvinen 2008, s.43). Olika temperamentsteorier skiljer sig åt i hur starkt de ser temperament som biologiskt eller ärftligt. Alla är dock av samma åsikt, att temperament till en viss grad har en biologisk, t.o.m. ärftlig grund. Den biologiska grunden betyder att temperamentet är bundet till hjärnkonstruktionen och hjärnans funktion. Forskare har hittat en bindning mellan individuella skillnader i mängden serotonin och dopamin och deras aktivitet i hjärnan. De individuella skillnaderna i serotonin- och dopaminproduktionen skulle alltså leda till temperamentskillnader mellan individer. Serotonin och dopamin hör till signalsubstanser som påverkar människans alla funktioner. Medfödd och ärftlig betyder olika saker; med ärftlig menas av föräldrarna ärvd egenskap medan medfödd betyder sådant som utvecklas i födelsen och under fostertiden. Det har konstaterats att exempelvis mammans stressnivå under graviditeten påverkar på huruvida temperamentet barnet utvecklar. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.33-35).

Med temperament menas människans individuella sätt att reagera och göra saker. Att en person har temperament betyder inte att personen har en stark karaktär eller ett ”färgstarkt” sätt att reagera. Långsamhet och lugn är lika så temperament, inte en brist på det. Utgående från sitt medfödda temperament tolkar människan den yttre världen samt känslomässiga och fysiologiska tillstånd inom sig själv på olika sätt och reagerar på dem på olika sätt. Detta förklarar varför en situation kan upplevas som en spännande utmaning för en person, medan den ger upphov till rädsla och ångest för en annan. Temperament förklarar dock

inte hur människan slutligen agerar i situationen. Alltså förklarar temperament en känsla eller upplevelse men inte en medveten lösning. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.24).

Begreppet temperament har ingen enhetlig definition. I vanligt talspråk kan man tala om ett starkt temperament då man hänvisar till en person som reagerar starkt och snabbt på något, medan temperament i psykologin definieras som ett övergripande begrepp för olika temperamentsdrag. (Lyytinen, Korhonen & Lyytinen 1995, s.299). Enligt alla teorier i psykologin definieras temperament människans individuella och för henne egna sätt att reagera eller bete sig. Olika teorier skiljer sig åt när det gäller vad som exakt menas med beteendestilar som beror på temperament. Enligt en teori inverkar temperament på sättet man förhåller sig till sin omgivning, nya människor eller en överraskande situation. En annan teori menar att temperament också påverkar hur en människa reagerar på hungerkänsla, ilska eller sömnbrist. Där en forskare menar att temperament endast är det som syns utåt i människans beteende och kan uppfattas av andra, menar en annan forskare att sättet människan handskas med känslor inom sig också kan räknas till temperament. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.23-24).

På samma sätt förklarar temperament varför en människa gör saker snabbt och högljutt medan en annan gör det tyst och lugnt. Det är dock inte fråga om effektivitet utan endast om ett sätt att göra saker. Temperament förklarar också varför en människa lätt blir otålig och konstant är på dåligt humör, medan en annan är hur uthållig som helst. I detta fall förklarar temperament igen endast *varför* det finns olikheter i människors otålighet, men inte *hur* människan visar sin otålighet eller sitt dåliga humör eller hur hon beter sig mot andra. Temperament inverkar alltså på hur lätt en människa blir otålig, men påverkar inte sättet hon väljer att agera som följd av otåligheten. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.25).

Enligt Keltikangas-Järvinen (2006, s.25) har alla människor varje temperamentsdrag, lite av något och mer av något annat. Detta kan jämföras med egenskapsteorierna inom personlighetspsykologin (se kapitel 5.1.1). Människans egna, för henne typiska temperament, formas av de drag som hon har väldigt mycket eller väldigt lite av i jämförelse med andra människor. En egenskap som människan har medelmåttigt av är inte hennes individuella och mest "egna" temperament. Även om det skulle vara typiskt för henne, skiljer det henne inte från mängden.

Ett enda drag räcker inte för att beskriva temperament utan olika drag bildar en temperamentsprofil som är individuell. Temperamentsprofilen beskriver alltså vilket sätt att reagera som är typiskt för just en specifik individ. När människor beskriver varandra

använder de ofta temperamentsdrag i sin beskrivning och inte personlighetsdrag. Det kan pratas om att någon oftast är glad, lättanpassad, morgontrött, stabil eller impulsiv. Dessa är alla temperamentsdrag. Mer sällan berättas det att en person är hel i sin jagbild eller har stabilt självförtroende, vilket hör till personlighetsdrag. Även om man kan använda personlighetsdrag för att beskriva en människa, ger en beskrivning av temperamentsdragen en tydligare bild av vad som är typiskt för just den människan. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.27-28).

Keltikangas-Järvinen (2006) skriver att människan inte kan ändra på sin individuella, medfödda benägenhet. Människan är dock en självständig varelse som själv bestämmer hur hon beter sig. Hon kan inget göra åt det faktum att hon lättare blir irriterad än en person med ett annat temperament, men hon kan bestämma sig för vad hon gör då hon blir irriterad, alltså hur hon beter sig och reagerar. Ett exempel: Människan kan inte göra något åt sin blyghet; nya sociala situationer gör henne alltid nervös. Hon kan dock lära sig hur hon agerar på bästa sätt i en nervös situation. Själva nervositeten spelar ingen roll, det avgörande är hur hon beter sig då nervositeten stiger. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.31).

Det är alltså beteendet som är följderna av temperament som människan behöver kunna kontrollera och styra över. Ett litet barns temperament är uppenbart och lätt att se. Uppfostran har ännu inte hunnit ”bita på” och barnet är utlämnat åt sitt temperament. Temperamentet reglerar barnets beteende och det förväntas inte heller att barnet ska kunna kontrollera sina benägenheter eller färdigheter. Temperament förklarar inte allt som har att göra med människans beteende, men förklarar långt varför människor är så olika varandra i vissa fall, reagerar olika på samma saker och består som olika individer. Temperament förklarar alltså olikhet mellan människor. I uppfostran bör man inte sträva efter att ändra på själva temperamentet eller ta bort vissa drag, utan vägleda barnets beteende, vilket gör det möjligt för barnet att styra sitt temperament så att inte temperamentet styr barnet. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.48, 49, 53).

6.2 Temperament och barns individualitet

Temperament och individuella benägenheter uppkommer redan i spädbarnsåldern och är relativt bestående över tid och situationer. Det faktum att temperament är bestående ses som ett kännetecken för temperament. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.29-30). Hwang och

Nilsson (1995, s.127) menar dock att alla temperamentsdrag inte förblir helt likadana livet igenom och säger att en del drag förändras lätt, andra bara en aning med tiden.

Det medfödda temperamentet förklarar också det faktum att oberoende liknande uppfostran och pressen på jämställdhet, blir inte människor kopior av varandra utan olikheten består och människor förblir individer hela sitt liv. Temperament åstadkommer alltså att barn föds som individer och också behålls som individer. Denna individualitet ifrågasätter generaliseringar som ”barn är nyfikna”, ”barn är intresserade av allt”, ”barn är icke-fördomsfulla” och ”barn vill prova på allt”. Vissa vill, andra vill inte. Där ett barn genast rusar till allting som är nytt och provar, luktar och smakar, vill ett annat kanske först iaktta från sidan medan ett tredje vill vara vid sidan av ända till slutet. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.28-29).

Hur snabbt eller långsamt ett barn anpassar sig har också att göra med barnets temperament. Barnets långsamma anpassning kan göra vardagsrutinerna svårare för barnet. Barnet kan ha svårt att hinna svara på omgivningens krav. Exempelvis kan det ta en längre tid för barnet att välja en lek och när hon väl valt är det snart dags att sluta. Anpassning hör till de temperamentdrag som upptäcks först då de är bristfälliga. När anpassningsnivån är hög anses människan ofta vara trevlig och ”lätt” även om denna egenskap inte säger något om hennes personlighet. Om barnets anpassningsnivå är låg, tolkas det inte alltid som följd av temperament utan barnet ses ofta som ”krångligt”. Livet kan alltså i vissa situationer te sig en aning besvärligt för ett barn vars temperament orsakar långsam anpassning. En person som anpassar sig långsamt behöver ofta inget annat än lite mer tid. Problem i vardagen orsakade av långsam anpassning går ofta att lösa på ett enkelt sätt. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.98, 99, 102, 103).

6.3 Temperament i förhållande till omgivningens förväntningar

Temperamentsdrag går inte att direkt definiera som positiva eller negativa utan situationen bestämmer alltid betydelsen av temperamentsdragen. Temperamentsdragen får alltså sin verkliga betydelse först i den kontext där de visar sig. När temperamentet och omgivningens förväntningar passar bra ihop kallas detta för ”goodness of fit”. Motsvarande talar man om ”poorness of fit” när människans temperament passar sämst möjligt in i omgivningens förväntningar. (Keltikangas-Järvinen 2006, s. 37-38). Även om temperament i viss mån är medfött och ärftligt och alltså en förhållandevis oföränderlig

egenskap, kan denna egenskap i mötet med miljön påverkas så att den antingen förstärks eller försvagas. Samspelet mellan arv och miljö är betydande. *"Arvet skapar visserligen temperamentet men erfarenheten formar det"*. (Hwang & Nilsson 1995, s.127).

Människans temperament beskrivs med hjälp av enskilda drag, men det är viktigt att se vilken helhet dessa drag bildar och hur de kombineras med varandra. De olika dragen bildar som tidigare nämnts människans temperamentsprofil. Betydelsen av ett enskilt temperamentsdrag är nämligen beroende av vilka andra temperamentsdragen människan har, och vilket sammanhang de visar sig. Om ett barn t.ex. är lättretligt, är det en skild sak om barnet dessutom är väldigt intensivt, eller om dess intensitet är väldigt låg. I det förstnämnda fallet är det mycket troligt att människor i barnets närhet blir medvetna om barnets retlighet och barnet själv kan få sociala problem av denna egenskap. I det senare fallet kan det vara så att barnet själv störs av sin retlighet medan omgivningen inte nödvändigtvis märker något. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.25).

Aktivitet i kombination med en benägenhet att närma sig nya saker innebär ett barn som är nyfiskt, alltid på gång och intresserad av allt. En kombination av aktivitet och känslighet innebär å sin sida ett barn som reagerar känsligt, där omgivningens stimuli inte orsakar nyfikenhet utan endast orolighet och att barnet blir överstimulerat. (Keltikangas-Järvinen 2006, s. 25-26). Exempelvis kan ett mycket känsligt barn lära sig snabbt om det får sitta tyst i sitt eget hörn, medan det totalt kan mista sin inlärningsförmåga i en högljudd klass med många elever. Det gör också stor skillnad om ett aktivt barn har mycket utrymme omkring sig eller om barnet exempelvis lever i en trång lägenhet, i en familj med många personer. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.38).

Den nederländske forskaren Marten deVries gjorde en forskning bland småbarn under svältkatastrofen i Östafrika år 1974. I forskningen, gjord i en Massaj-stam i Sahara, valde man ut spädbarn med, enligt det västerländska tankesättet, "mycket svårt" temperament och "mycket lätt" temperament. Under forskningens gång blev det krig och ett stort antal spädbarn dog. Det märktes dock att av barnen med s.k. svårt temperament överlevde ett stort antal, medan av barnen med s.k. lätt temperament endast en lite del överlevde. Det finns ingen direkt förklaring till detta. Det är möjligt att barnen med s.k. svårt temperament agerade bättre enligt situationen, alltså uttryckte sina behov och krävde uppmärksamhet och skrek så högt att de vuxna blev irriterade och först tog hand om dessa barn. Det är också möjligt att fysiologin som finns i grunden för temperament, gjorde att den "svåra" babyen blev en överlevare medan den "lätta" babyen gav upp. Marten deVries menar att

kulturella faktorer, så som Massajernas värdesättning av aggressivitet, kan ha inverkat på resultatet. Undersökningen visar att barn formar sin egen miljö genom att med sitt beteende påverka sina föräldrar. (Borge 2005, s.57-58; Keltikangas-Järvinen 2008, s.146).

Keltikangas-Järvinen (2008) tar upp en intressant aspekt om hur barnets medfödda temperament inverkar på omgivningens reaktion på barnet och hur denna reaktion sätter igång en snöbollseffekt där omgivningen kan förstärka en positiv men likaså en negativ utveckling. Det är lätt att le tillbaka åt ett leende barn som tar kontakt, men det kanske är det allvarliga och reserverade barnet som egentligen är i behov av detta leende och denna respons. Detta barn behöver bli visat att människor är vänligare än vad hon är benägen att förvänta sig. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.109-110). Keltikangas-Järvinen (2006, s.42) menar också att föräldrar reagerar emotionellt på sitt barns temperament och ofta känner sig som bra föräldrar om barnet har ett soligt och anpassningsbart temperament och som dåliga föräldrar om barnet sover och äter dåligt samt konstant är irriterat.

I skolåldern formar samspelet mellan temperament och omgivning barnets jagbild, vilket inverkar på om barnet ser positivt eller negativt på sig själv. Ambition och målmedvetenhet hör till personlighetsdrag och är följer av samspelet mellan temperament och omgivning. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.42). Vännerna är betydande för jagbilden och barnet upptäcker skillnader mellan sig själv och sina vänner. Ett tillbakadraget barn kan ha sociala problem, men det kan även det mer aggressiva och utåtriktade barnet. Här är det viktigt att den vuxna ger sådan respons som medvetet stöder det tillbakadragna barnet och överhuvudtaget vilket barn som helst vars temperament orsakar problem i sociala situationer. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.156-158). Enligt temperamentsforskare Keogh förstärks barnets självkänsla om det blir medvetet om de skillnader som finns i temperament mellan människor. Jagbilden blir mer positiv och självkänslan stiger då barnet förstår att skillnader i temperament är normalt. Eftersom barn ofta jämför sig med sina kompisar i skolan är det bra för dem att veta att vissa olikheter beror på skillnader i temperament. Barnen lär sig då också se de positiva sakerna i sitt eget beteende. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.159). Barnets temperament inverkar alltså på vilka reaktioner barnet väcker i sin omgivning och hurdan respons barnet får av sin omgivning. Denna respons stärker de befintliga temperamentsdragen och påverkar personlighetsutvecklingen som sker på basen av temperamentsdragen. För att barnet ska utveckla en positiv jagbild behövs erfarenheter av att lyckas och positiv respons från omgivningen i alla utvecklingsskeden av jagbilden. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.153-155)

Det kan alltså konstateras att ett socialt barn som soligt ler mot alla människor, ofta får ett leende tillbaka och positiva kommentarer av sin omgivning. Hennes temperament gör att hon från grunden har en uppfattning om att människor är intressanta och trevliga och den positiva respons hon får övertygar henne ännu mer om människors vänlighet. Den positiva responsen ett socialt barn får av omgivningen underlättar inlärandet av sociala kunskaper. Utgående från omgivningens positiva respons får det sociala barnet dessutom en helt annan grund för utveckling av självkänsla och självkänedom, än vad det mindre sociala barnet får. Då det mindre sociala barnet reserverat tittar på andra människor utan att le, kan responsen detta barn får oftare vara negativ än positiv. Denna respons kan ha långsiktiga följder på barnets utveckling. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.109).

Hur bra ett visst temperament passar in i samhället är beroende på den rådande kulturen samt värderingar och förväntningar i samhället. ”Goodness of fit” eller ”poorness of fit” är alltså inte bestående utan ändras i takt med att samhället och situationerna ändras. Samma temperament kan på samma dag i olika situationer ibland motsvara förväntningarna, ibland inte. I samhället borde det, snarare än att pratas om att ”ändra temperament”, diskuteras varifrån dessa förväntningar kommer och om de överhuvudtaget är vettiga. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.38-39).

6.4 Den kliniska traditionen inom temperamentsforskningen

Den kliniska traditionen grundar sig i upptäckten att redan spädbarn skiljer sig från varandra i temperament och reaktionsstilar och utreder den fysiologiska bakgrunden till dessa skillnader i att reagera. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.47)

Barnläkarna Stella Chess och Alexander Thomas representerar den kliniska traditionen och utvecklade på 1950-talet en temperamentsforskning som en slags protest mot psykoanalysen, som på den tiden var en rådande förklaringsmodell för barns beteendestörningar. Thomas och Chess mötte föräldrar som hade problem med sina barn, eller vars barn hade problem med omvärlden, trots att de inte kunde påvisa något fel i föräldraskapet. Chess och Thomas trodde inte på psykoanalysens förklaring att det i dessa situationer egentligen alltid är något fel i föräldraskapet, men att det bara inte syns på ytan. Läkarna presenterade då tanken att det kunde finnas något i barnet självt, som påverkade både föräldrarnas och omvärldens inställning till barnet. De menade att barnet också självt kunde påverka sin omgivning och sina föräldrar, inte bara tvärtom. Det var alltså fråga om

en äkta interaktion. Idag är det svårt att förstå hur omvälvande denna tanke var i det då rådande psykologiska klimatet. Thomas och Chess blev ensamma med sina tankar i årtal. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.44).

Thomas och Chess bidrog alltså med en syn på barnets och föräldrarnas interaktion. På samma sätt som föräldern påverkar barnet, påverkar också barnet med sina temperamentsdrag föräldrarna. Barnet är inte en passiv mottagare av omvårdnad, utan är från början en aktiv part som formar sin omgivning med sitt temperament. Omgivningen stöder dock inte alltid på bästa möjliga sätt barnets utveckling. En lättanpassad och ständigt leende baby skapar sig en märkbart fördelaktigare omgivning än en orolig och lättirriterad baby. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.45-46). Thomas och Chess betonade alltså temperamentets inverkan på barnets beteende, medan andra forskare, såsom Rothbart definierar temperament som biologiska olikheter i sättet hur en person reagerar på saker och självreglering (Lyytinen, Korhikangas & Lyytinen 1995, s.299).

Till de mest centrala temperamentsteorierna inom den kliniska traditionen hör Buss och Plomins teori. De anser att det finns tre temperamentsdrag som dyker upp i tidig ålder, under de två första levnadsåren. Dessa är känslighet, aktivitet och socialitet. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.111). Emotionalitet, eller känslighet, visar sig redan i spädbarnsåldern. Ett spädbarn kan vara väldigt beroende av mammans närhet och famn, och i behov av mycket tröst. Hennes behov av en vuxen människa är mycket större än ett mindre emotionellt spädbarn. Att bli lämnad ensam kan vara en krissituation för babyn. Babyn slutar ”be om hjälp” då hon märker att hjälpen uteblir. Behovet av hjälp har dock inte minskat. Den omvårdnad som en mycket känslig baby får i det tidiga skedet av livet påverkar enligt forskningen hennes stresstålighet ända upp i vuxen ålder. Av denna orsak är det därför väldigt viktigt att förstå spädbarnets och det lilla barnets emotionalitet eller känslighet. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.126-127).

Den framstående barn- och ungdomspsykologen samt temperamentsforskaren Jerome Kagan, som också representerar den kliniska traditionen, menar att människans grundtemperament visar sig i hur denne förhåller sig till nya människor och nya situationer. Kagan menar att människor skiljer sig åt när det gäller hur lätt en viss känsla uppstår, hur länge känslan vara och hur intensiv den är. Människans grundtemperament påverkar sättet som människan närmar sig allt nytt, om hon känner sig obekväm inför nya situationer samt om första reaktionen inför en ny situation är att dra sig tillbaka. Detta

temperament uppenbarar sig tidigt och är bestående över hela barndomen, (Keltikangas-Järvinen 2008, s.61).

Kagans intresse för temperament fick sin början i egna upptäckter och hans teori föddes genom att följa med utvecklingen av en stor grupp barn vid Harvard University, Laboratoriet för barns utveckling (Keltikangas-Järvinen 2004, s.94; Goleman 1995, s.271). Kagans teori kallas den sociala hämningens teori. Benägenheten, som senare ter sig som att man är socialt hämmad syns redan på ett spädbarn i ett par månaders ålder. I början visar det sig så att babyn reagerar starkt på omgivande ljud, ljus och nya människor samt påvisar lätt tecken på stress och oro. Babyn vänder också ofta på sitt huvud, viftar med armarna och gråter. Vissa spädbarn kan "låsa sig" totalt. Till en början är dessa egenskaper medfödda skillnader mellan spädbarn. Det egentliga hämmade temperamentet dyker upp i treårsåldern. Då börjar skillnaden mellan ett hämmat och icke-hämmat barn bli bestående. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.61-62; Goleman 1995, s.271).

Skillnaderna mellan ett hämmat och icke-hämmat barn visar sig inte endast i beteendet utan också i fysiologiska reaktioner. Hämmade barn har en starkare reaktionsnivå i det autonoma nervsystemet (t.ex. hjärtats slag) och deras stresshormonnivå stiger lättare. Ett icke-hämmat barn är mer utåtriktat och spontant än ett hämmat barn. Det kan också finnas barn som placerar sig någonstans mittemellan. Kagan var den första som upptäckte att olikheten mellan hämmade och icke-hämmade människor försvinner med tiden, när situationen blir bekant. Det är alltså frågan om en startreaktion, inte om ett bestående beteende. Denna startreaktion är dock bestående, vilket betyder att människan alltid reagerar på samma sätt i en ny situation. Att vänja sig vid daghemmet garanterar exempelvis inte en lätt övergång till skolan i ett senare skede. När situationen och människorna blir bekanta försvinner dock blygheten och det hämmade beteendet. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.62-63).

Barn med hämmat temperament undviker faror och går inte lätt med i verksamhet som innehåller risker. De undviker okända sociala kontakter och anpassar sig efter föräldrarnas förväntningar samt överväger sina val. Det kan konstateras att ett hämmat temperament skyddar barnet. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.64). Kerr (1997) upptäckte i en undersökning att hämning (blyghet) skyddade både utåtagerande och inåtvända pojkar i risk mot kriminalitet som 13- och 15-åringar. Att däremot vara socialt tillbakadragen var inte en skyddande faktor. Antisociala och socialt tillbakadragna pojkar riskerade att både utveckla kriminellt beteende och bli deprimerade. Pojkar som däremot drog sig från att göra något fel var skyddade. Starka personlighetsdrag som blygsamhet och att inte vilja

skada någon skyddade också mot ett antisocialt beteende. I detta sammanhang ansågs ett hämrat temperament vara bra att ha. (Borge 2005, s.120).

Kagan konstaterade också i sin studie att hämrate, blyga barn lättare lär sig de ”rätta”, alltså av samhället godkända, sociala kunskaperna tack vare sin emotionella känslighet och reserverade läggning. De icke-hämrate barnen å sin sida lär sig ”djungelns lag” om de inte får tydlig vägledning. Denna vägledning får de dock inte alltid eftersom omgivningen ofta ser det som en bra sak att barnet klarar sig själv och inte alltid uppmärksammar på *vilket sätt* barnet klarar sig. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.65-66).

Kagan märkte också att barnen inte klart och tydligt kan delas in i dessa två kategorier av hämrate och icke-hämrate barn. På basen av sitt beteende kan 10 procent av barnen delas in i vardera kategorin, alltså sammanlagt 20 procent. Resten av barnen hör inte till någondera gruppen, de har antingen drag från båda eller ingen av kategorierna. Det viktigaste resultatet av Kagans forskning är kanske det faktum att hämrate drag och blyghet har en fysiologisk bakgrund. Blyghet betyder inte att en människa har dåligt självförtroende, är oförmögen att kontrollera sitt liv eller ta emot utmaningar och inte heller att föräldrarna har misslyckats i sin uppfostran av barnet. Vissa människor har helt enkelt en medfödd benägenhet att vara reserverade och blyga. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.66).

Vissa barn i Kagans forskning påvisade inga fysiologiska tecken på att vara hämrate. Kagan ansåg detta antyda att också sociala erfarenheter och omgivningen kan påverka denna benägenhet. Det är alltså fullt möjligt att en förstående omgivning kan hjälpa ett barn med medfött hämrat temperament att lita på sig själv och vägleda barnet att använda sådana strategier att hon till sist beter sig på ett sätt som för henne är icke-typiskt. Omgivningen ser en utåtriktad människa och barnet själv glömmar att hon ”egentligen” är blyg. Kagan menar att det finns en viss medfödd, fysiologisk temperamentsbenägenhet som ökar sannolikheten att människan får hämrate beteendedrag. Det slutliga avgörandet görs dock av omgivningen. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.68-69).

6.5 Den experimentella traditionen inom temperamentsforskningen

Den experimentella traditionen konstaterar först människors fysiologiska och neurologiska olikheter, och utreder sedan vad det betyder beteendemässigt, alltså om olikheter i det autonoma nervsystemet kan förklara skillnader i människors beteende. Den

experimentella traditionen kommer alltså fram till samma slutsats som den kliniska traditionen, men olika vägar. (Keltikangas-Järvinen 2008, s. 47).

Den person som startade den experimentella traditionen inom temperamentsforskningen anses vara pionjären inom den neurofysiologiska forskningen, Ivan Pavlov. Han framförde redan år 1927 att det individuella nervsystemet som definieras redan under fosterutvecklingen är en grund för utveckling av senare beteende. De beteendemönster som Pavlov presenterade var typiska temperamentsdrag. Följare av Pavlovs tradition var forskarna Strelau, Gray och Cloninger. Deras teorier är en del av nutiden och används allmänt. Deras teorier anses dock vara så kallade vuxenteorier, de förklarar alltså i första hand den vuxnas temperament och den situation där nervsystemet redan mognat och utvecklats till den vuxna människans nivå. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.47).

Enligt temperamentsforskare Jeffrey Gray är de tre grundläggande temperamentsdragen BIS – *behavioral inhibition system*, BAS – *behavioral activation system* och FFS – *fight or flight system*. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.76). Ett litet barns BIS- och BAS-benägenheter är lätta att se (Keltikangas-Järvinen 2008, s.85) och därför är de relevanta att ta upp i detta kapitel trots att Grays teorier, som ovan nämns, i huvudsak anses vara vuxenteorier.

Med BIS menas att människan vill undvika en viss situation. ”BIS-människan” reagerar lätt på straff och den första reaktionen är att fly. Med BAS menas att en viss stimulans har aktiverat ett visst beteende. ”BAS-människan” reagerar på belöning och reaktionen är att närma sig något. Med FFS menas en konflikt mellan att närma sig och undvika. I senare undersökningar har BIS- och BAS- systemen visat sig vara viktiga faktorer i att förklara skillnader i temperament. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.76).

Temperamentsforskare är eniga om att sättet som en människa förhåller sig till en ny människa, en ny arbetsplats, en oväntad situation eller en ny social situation avgörande styrs av det medfödda temperamentet. Detta temperamentsdrag, den första reaktionen eller känslan i en ny situation, kallas benägenheten att närma sig eller benägenheten att undvika nya saker. Det lilla barnets värld är full av tydliga konflikter i att närma sig eller undvika något. Barnet måste i många situationer bestämma om hon skall närma sig eller undvika situationen. När hon bjuds på en ny maträtt av den vuxna måste hon bestämma om hon ska smaka eller inte. Skall hon svara på den vuxnas fråga eller vända bort blicken? Ska hon delta i leken eller lämna vid sidan om och se på? Barnets temperament påverkar vilket beslut hon mest sannolikt tar. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.51-52).

”BIS-människan” är rädd för att misslyckas och att undvika risken för misslyckande är viktigare än att sträva efter belöning, alltså att lyckas. Om det finns risk för att misslyckas med något, undviker BIS-människan hellre hela situationen och tar det säkra före det osäkra. ”BIS-människor” upplever lätt ångest och rädsla i nya situationer vilket kan förklaras med det medfödda temperamentet. ”BAS-människan” närmar sig gärna nya saker och chansen att få en lyckad upplevelse aktiverar ”BAS-människan” att närma sig något nytt. ”BAS-människan” tänker inte på det möjliga misslyckandet och detta styr inte hennes beteende. Det viktiga för henne är att sträva efter belöning, risken för att misslyckas berör henne alltså inte. ”BIS-människor” uppskattar också belöning och beröm, men ”BAS-människor” tar lättare risken och är inte lika rädda för att misslyckas som ”BIS-människan”. ”BAS-människan” har en benägenhet till positiva känslor och har i allmänhet en positivare inställning än ”BIS-människan”. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.76-84).

Denna olikhet i temperament förklarar varför vissa barn så envist strävar efter en spännande upplevelse, oberoende av föräldrarnas förbud. Barnet är berett på att om och om igen ta emot föräldrarnas straff, eftersom den belöning hon får av nya erfarenheter och nya upplevelser övervinner straffet. Ett litet barns BIS- och BAS- benägenheter är tydliga och konflikten mellan att prova nya saker och att vilja lyda föräldrarna är långt bestämt av dessa drag. Senare kommer också andra faktorer in. Med i bilden kommer personliga drag, men temperamentet behålls i bakgrunden. Att känna igen detta kan vara till hjälp då man tolkar ett barns ibland svårförstådda beteende. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.85).

Keltikangas-Järvinen (2008) påpekar att det kan vara bra att fundera om ”BIS-barnet” behöver varnas om precis allt, om det är nödvändigt att berätta om faror som hon själv inte ens skulle ha märkt. Barnets värld är annars också full med ”faror”. Det nyfikna ”BAS-barnet” behöver dock övervakning och tydliga, klara begränsningar. Ett exempel: Då man säger åt ett ”BIS-barn” att inte röra ett eluttag, eftersom det kan orsaka en elstöt, är det troligt att hon tar en lång omväg runt eluttaget. Det är mycket sannolikt att ”BAS-barnet” å andra sidan tänker att en elstöt låter intressant och att hon måste prova hur det känns. (Keltikangas-Järvinen 2008, s.86).

7 Personlighet och temperament i dagvården

Eftersom detta arbete har ett resursförstärkande perspektiv, vilket innebär att betona varje barns personliga styrkor och färdigheter (Brodin & Hylander 1997, s.21), betonas i detta kapitel bemötandet av barnet som individ. Individens samspel med sin omgivning samt den ömsesidiga interaktionen mellan barnet och den professionella i daghemmet kommer att kopplas ihop med att stöda barnets resiliens (se bilaga I). I kapitlet kommer även att kort behandlas arbetsmetoder som stöder bemötandet av barnet som individ. Slutligen förs en etisk diskussion kring den professionellas förhållningssätt och hur detta påverkar bemötandet av barnet. Den professionellas förhållningssätt behöver också sättas i ett större sammanhang, genom att den barnsyn som råder i samhället påverkar förhållningssättet.

Utgående från litteraturstudier har vi dragit slutsatsen att personlighet beskrivs på en teoretisk nivå där fokus ligger på människans hela livscykel medan temperament mera konkret kan kopplas till barnet på daghem. I litteraturen om temperament lyfts barnets medfödda olikheter fram och det beskrivs hur barn behålls som individer genom hela livet. I temperamentsforskningen betonas också barnets samspel med miljö och omgivning samt hur den vuxnas förväntningar och förhållningssätt påverkar barnets utveckling. (Keltikangas-Järvinen 2006). Detta i sin tur påverkar processen där barnets personlighet växer fram. Om denna process sker på ett resursförstärkande sätt kan det främja barnets resiliens, vilket illustreras i bilaga I. Barnets temperamentsdrag lägger grunden för hur de individuella personlighetsdragen senare i livet kommer att utvecklas (Shiner enligt Pulkkinen 2009, s.324). Även om personligheten alltså är det som i slutändan går att påverka, är det temperamentet som lättare går att *beakta* i daghemmet. Därför ligger tyngdpunkten i detta kapitel, där barnets personliga disposition kopplas till det resursförstärkande arbetet på daghem, på temperament.

7.1 Att bemöta barnet som individ

Enligt *Grunderna för planen för småbarnsfostran* (Stakes 2005, s.18-19) ökar barnets personliga välmående när barnet ses som individ. Främjandet av barnets personliga välbefinnande skapar en grund för det enskilda barnet att fungera och utvecklas utgående från sina individuella förutsättningar. Då barnet respekteras och godkänns som den individ hon är, främjas en sund självkänsla hos barnet. Självkänsla anses vara en faktor som stöder barnets utvecklande av resiliens (Gällros m.fl. 2010, s.3).

Det är idag en allmän uppfattning att barn inte är oskrivna blad när de föds. Samspelet mellan den professionella och barnet på daghem är redan från första stund en ömsesidig anpassning, där barnet bidrar till samspelet och påverkar den professionella med sitt beteende. (Brodin & Hylander 1997, s.21). Förklaringen till att barn föds som individer och förblir individer genom hela livet ligger i det medfödda temperamentet. Individualiteten ifrågasätter allmänna generaliseringar som att alla barn fungerar på samma sätt eller är intresserade av samma saker. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.28-29).

Eftersom barn föds olika, är föräldrarnas uppgift inte att forma barnets personlighet, utan att bemöta barnet som den speciella och unika individ hon är. På samma sätt är det för den professionella i daghemmet viktigt att betona varje barns unika styrkor och färdigheter och stärka barnets resurser. Ju mer barnets individualitet uppmärksammas, och ju fler av barnets olika sidor som bekräftas, desto mer utrustat med olika egenskaper blir barnet. Barnet blir lätt "osynligt" både för sig själv och för andra, om ingen ser barnet. Barnet utvecklar inga nya talanger och egenskaper om ingen ser och bekräftar dessa. För att helt och hållet kunna utveckla sin kompetens är barnet beroende av samspelet med andra. (Brodin & Hylander 1997, s.21). Vad barnet klarar av och inte klarar av är alltså till stor del beroende av den professionellas förväntningar på barnet (Brodin & Hylander 1997, s.24).

Då man pratar om individuellt lärande i daghemmet är det viktigt att fånga det som intresserar varje barn. Vissa barn tycker att det är roligt att lära sig nytt och har lätt att koncentrera sig medan andra har svårare att lyssna på direktiv och genast vill prova själv. Medan ett barn vill titta länge och skapa sig en inre bild innan hon vågar prova något nytt, vill ett annat barn genast experimentera och testa. Ett tredje barn kanske tar in information genom att lyssna. Ett barn som exempelvis springer runt och varken hör eller ser, kan i en sagostund plötsligt sitta alldeles stilla. (Brodin & Hylander 1997, s.42). Det är alltså viktigt att i en grupp stöda varje barn som individ och beakta varje barn i en barngrupp. Alla människor är i behov av personlig uppmärksamhet. Vissa barn kan kräva uppmärksamhet mer högljutt än andra, men det betyder inte att de tystare barnen inte skulle behöva uppmärksamhet i lika stor utsträckning som de andra. (Vehkalahti 2008, s.18-19).

Alla barn behöver inte aktiveras, men det kan vara svårt att skilja på ett barn som drar sig undan och sjunker in i sig själv och ett barn som går omkring och tar in intryck och gör egna upptäckter under en yta som utåt sett är passiv. Det kan nog vara så att alla barn

ibland behöver ”en push i rätt riktning” för att deras intresse ska väckas, men också att alla barn ibland behöver få fortsätta med det de håller på med, utan att bli avbrutna av daghemmets rutiner. (Brodin & Hylander 1997, s.42-43).

Vissa barn är bättre på att skapa sig en dagsrytm i daghemmet än andra. Barn som klarar av att reglera sig själva leker lugnt när de är trötta och går till det större lekrummet när de har överlopps energi. Det vet precis hur dagen ser ut och vad som händer när. Andra barn behöver dock mycket hjälp med att klara av dagen och varje dag är full av överraskningar. För dessa barn är ingenting självklart och de behöver stöd i de olika övergångssituationerna på daghemmet, som exempelvis att gå till tamburen och klä på sig ytterkläderna efter samlingen. Barn som inte har någon egen rytm kan ha svårt att förstå tidsbegrepp. Dessa barn kan få hjälp i att förstå daghemmets struktur genom upprepning av vad som händer näst och genom användning av bilder. (Brodin & Hylander 1997, s.44-45). Enligt Keltikangas-Järvinen (2009, s.135) kan barnets aktivitet ses som ett temperamentsdrag som orsakar att barnet jämt är i konflikt med omgivningen. Om omgivningen är utformad så att barnet har tillräckligt med utrymme att ge utlopp för sin aktivitet, blir det inte till ett problem i daghems vardagen. Barnet bör också ges många tillfällen att springa av sig, så att dess aktivitet inte blir något som endast ses som negativt. Trånga utrymmen som är dåligt planerade kan orsaka att ett aktivt barn har svårt att anpassa sig. (Keltikangas-Järvinen enligt Kanninen, Sigfrids & Backman 2009, s.27).

Ett barns långsamhet behöver inte betyda att barnet inte kan ta initiativ. Det tar bara längre tid för barnet att äta eller att få kläderna på sig. Barnet har en försiktig inställning till händelser i omgivningen. Man bör boka tillräckligt med tid för förändringar i daghemmet så att det gynnar även det långsammare barnet. (Keltikangas-Järvinen enligt Kanninen m.fl. 2009, s.27). Keltikangas-Järvinen (2008, s.131-135) menar också att en låg aktivitet ofta felaktigt kopplas ihop med låg intelligens. En person med låg aktivitet gör helt enkla saker lugnare och långsammare. Viktigast är att barnet blir accepterat som det är och med de egenskaper det har (Keltikangas-Järvinen enligt Kanninen m.fl. 2009, s.27).

Man har försökt gruppera de olika temperamentsdragen och kategorisera dem. Verkligheten är dock mångfacetterad och sällan kan man se barnet så svartvitt att man kan sätta det under en viss kategori. Några kategorier som nämns av Kanninen m.fl. är ”det lättskötta barnet”, ”det utmanande barnet” och ”det tröga barnet”. Det är viktigt att komma ihåg att beskrivningen av barnets temperament här ofta uttrycks utgående från föräldrarnas upplevelse av hur ”lättfostrat” eller ”svårfostrat” barnet är. Daghemspersonalen och

föräldrarna kan ha helt olika upplevelser av barnets temperament. Inför varje barn bör ställas frågan vad som beror på biologiska faktorer och vad som är inlärt. (Keltikangas-Järvinen enligt Kanninen m.fl. 2009, s.31-32).

Teologie doktor och medicinvetenskapens licentiat Kati-Pupita Mattila (2011) skriver om betydelsen av ett gott bemötande av barnet och hur det påverkar barnets uppfattning om sig själv. Centralt för barnets välbefinnande är att barnet lär sig lita på sitt eget värde. För att lära sig detta behöver barnet upprepade upplevelser av att vara uppskattat. När barnet regelbundet av närstående vuxna får gester som godkänner och uppskattar barnets personlighet, växer barnets känsla av att vara värdefull och via detta får barnet mod att uttrycka sig själv och öppet bemöta andra. Om vuxna i barnets omgivning genom sina blickar, gester och sitt agerande förmedlar till barnet att det borde vara annorlunda än det är, kan barnet ta skada och få svårt att lita på sin egen rätt att finnas till. Ett bemötande där den vuxna bekräftar att barnet duger som det är utan villkor, stöder barnets känsla av att få vara sig själv. Gränser och vägledning hör till barnets uppfostran, men man bör godkänna barnet som det är och tillåta barnet att ha sitt eget livsutrymme i denna värld. (Mattila 2011, 91, 93). Bemötandet av barnet som individ främjar alltså ett positivt samspel mellan barnet och den professionella, vilket kommer att bearbetas i följande kapitel.

7.1.1 Att stöda barnets resiliens genom det dagliga samspelet

Detta arbete har, som redan nämnts, fokus på hur barnets *individuella egenskaper* samspelar med faktorer i den omgivande miljön och vilken inverkan detta har för barnets resiliens. Eftersom både temperament och personlighet är beroende av tidpunkt och omständigheter, får de sin verkliga betydelse först i den miljö där de visar sig. Resiliens innebär inte heller endast motståndskraft inom individen utan innefattar också samspelet mellan en människa och en viss situation (Keltikangas-Järvinen 2006, s.37; Moxnes 2008, s.46; Waaktaar & Christie 2000 enligt Borge 2005, s. 11).

I detta kapitel kommer det Vägledande samspelets principer ”bekräfta, reglera och vägleda” (Niss, Hindgren & Westin 2007) att lyftas fram och kopplas ihop med att stöda barnets resiliens. I arbetet med att stöda barnets resiliens utgående från barnets personlighet och temperament, bör barnet få positiv respons från sin omgivning och erfarenheter av att lyckas. Barnet kan också ibland behöva vägledning och stöd med att styra sitt temperament och den vuxna kan ibland för barnets bästa behöva reglera barnets

beteende. Det betyder dock inte att man ska försöka ändra på barnet. Också personlighetsegenskaperna utvecklas och formas genom ett ständigt samspel mellan genetiska förutsättningar och personliga livserfarenheter som erhålls i samspelet med den omgivande miljön. (Keltikangas-Järvinen 2006, s.53,155; Fahlke 2007, s.25). Detta går att koppla till det vägledande samspelets principer, där den professionella, som i sitt dagliga arbete möter olika barn med olika beteenden, har en viktig uppgift i att hitta och bekräfta varje barns positiva egenskaper och handlingar. Lika viktigt är det att barnet genom reglering och vägledning får hjälp i att styra och kontrollera sina handlingar samt via detta utveckla självkontroll. (Niss m.fl. 2007, s.23,37,38).

Enligt Werner (2000, s.127) visar resilienta barns livshistorier att barnet, trots motgångar i livet, kan utveckla kompetens och självförtroende samt uppleva omvårdnad om barnet möter personer som kan erbjuda henne en trygg grund. Temperamentets inverkan på barns individualitet har börjat förstås först under de senaste 20 åren (Keltikangas-Järvinen 2008, s.22). Eftersom temperament förklarar en känsla eller en benägenhet att göra något, men inte ett medvetet agerande eller fungerande i en viss situation (Keltikangas-Järvinen 2006, s.24), är förståelsen för barnets temperament viktig. Vad barnet klarar av och inte klarar av är nämligen till stor del beroende av den professionellas förväntningar på barnet (Brodin & Hylander 1997, s.24) och genom en förståelse av temperament kan den professionella lägga sina förväntningar på en sådan nivå att barnet får positiva erfarenheter av att lyckas. Det kan konstateras att detta påverkar barnets resiliens, eftersom resiliens ses som en process där barnets inre egenskaper och karaktärsdrag samverkar med yttre faktorer i barnets omgivning. Hur barn blir behandlade och hur de själva agerar i sin omgivning spelar en stor roll för resiliensutvecklingen (se bilaga I). (Werner 2000, s.115; Fraser m.fl. 2003, s.24).

Programmet Vägledande samspel betonar det positiva samspelet mellan barn och vuxna och menar att barnet är beroende av sin omgivning för att kunna ta fram och använda sig av sina egna resurser (Niss m.fl. 2007, s.15). Thomas och Chess (enligt Keltikangas-Järvinen 2008, s.44) menar att barnet påverkar personer i sin omgivning genom en ömsesidig interaktion och bidrar alltså på detta sätt själv till hur omvärlden ser på barnet. Som redan konstaterats, betonar Keltikangas-Järvinen (2006, s.53) också att man i uppfostran inte skall sträva till att ändra på barnets temperament, utan hjälpa barnet att styra sitt temperament och leda barnets beteende.

Arbetet med Vägledande samspel går hand i hand med den barnsyn som FN:s konvention om barns rättigheter grundar sig i. I praktiken går arbetet ut på att genomföra och förverkliga Barnkonventionen, vilket innebär att barnet ses som subjekt med egna känslor, avsikter och önskningar - med en egen kompetens. Enligt Barnkonventionen skall barnet respekteras och få sin röst hörd. Barnet bör tas på allvar och ses som en fullvärdig individ med egna möjligheter. Målet med vägledande samspel är att genom att utveckla den vuxnas lyhördhet öka känsligheten för barnets behov. Det viktiga samspelet mellan vuxna och barn sker i vardagen och i mötet med barnet är den vuxnas förhållningssätt avgörande för barnets möjligheter att utvecklas. (Niss m.fl. 2007, s.15; Arnér & Tellgren 2006, s.29-30).

Det centrala i vägledande samspel är att skapa positiva beskrivningar av barnet. Den vuxnas uppfattning av barnet styr bemötandet av barnet. I det dagliga arbetet där den professionella möter många olika barn med olika sorters beteenden är det viktigt att hitta och *bekräfta* barnets positiva egenskaper och handlingar. (Niss m.fl. 2007, s.23). För barnets utveckling av en positiv självbild är det viktigt att omgivningen förmedlar en känsla av betydelse och kompetens till barnet. Den professionellas lyhördhet och respekt för barnets egna önskningar innebär inte att barnet får precis som det vill, utan att barnet förmedlas en känsla av att den vuxna förstår vad barnet vill. Denna bekräftelse på att vara förstörd stärker barnet. (Niss m.fl. 2007, s.33). För att kunna bekräfta barnet bör den professionella förstå hur barnet upplever sin situation och se situationen från barnets perspektiv. Barnperspektivet innebär att den professionella måste inse att barnet har sina egna livserfarenheter och att hon endast genom empati och bekräftelse kan förstå barnets upplevelse. Barnperspektivet innebär att resursinriktat och med inlevelse kunna sätta sig in i barnets situation och bekräfta barnets upplevelser. (Linder & Mortensen 2008, s.55).

Niss m.fl. (2007, s.37-38) skriver om hur barn behöver både kärlek och vägledning. Barnet behöver hjälp med att sätta gränser och behöver veta vilka regler som gäller i samvaron med andra i daghemmet. Balansgången mellan att sätta alltför strikta gränser, vilket kväver barnet i sitt utforskande, och i att vara alltför tillåtande, vilket orsakar otrygghet, kan ibland vara svår. För den professionella är det en viktig uppgift att vägleda och hjälpa barnet med att styra och kontrollera sina handlingar. Den *reglerande* dialogen mellan barn och vuxen bör i huvudsak vara positiv, där den vuxna förklarar vänligt för barnet vad som gäller. Genom gränssättning får barnet tydlig vägledning och olika alternativ på hur hon kan göra. Barnet får genom reglering hjälp att ta eget ansvar. Det är också viktigt att barnet ges

förklaringar på varför hon inte får göra vissa saker eller varför vissa saker inte är bra. Barnet lär sig då snabbare vad som förväntas av henne, istället för att fokus ligger på att barnet gjort något fel. Genom att barnet *vägleds* i sina handlingar hjälper man barnet till självreglering. I mötet med intresserade vuxna får barnet stöd i att utveckla självkontroll. Keltikangas-Järvinen (2008, s.85) säger att det kan vara bra att känna till temperamentet som finns i bakgrunden för barnets personlighet, då man försöker tolka ett barns ibland svårförstådda beteende. Genom att erbjuda barnet alternativ som bättre stämmer överens med barnets förmågor, blir gränssättningen positiv och barnets självkänsla stärks genom att hon inte hamnar i situationer som är för svåra (Niss m.fl. 2007, s.38). Också Mattila (2011, s.70) betonar betydelsen av att barnet i ett gott bemötande får vara sig själv utan att känna att hon behöver förändra sig. Detta stärker barnets känsla av att bekräftas och accepteras som hon är. Det betyder dock inte att barnet inte skulle behöva vägledas i många saker, också i att hitta sina gränser.

7.1.2 Arbetsmetoder som stöder bemötandet av barnet som individ

Grunderna för planen för småbarnsfostran fungerar som en ram runt fostringsarbetet i Finland. Syftet med planen är att skapa förutsättningar för att utveckla kvaliteten på småbarnsfostran, samtidigt som målsättningen är att småbarnsfostran ska verkställas på samma grunder i hela landet. Planens fyra grundprinciper är att barn skall behandlas jämlikt och inte diskrimineras, att barnets bästa skall tillgodoses, att man ska se till barnets rätt att leva och utvecklas i harmoni, samt att man ska beakta barnets egna åsikter. Grundtanken med småbarnsfostran är alltså att barnets välbefinnande skall främjas. Då barnet respekteras och godkänns sådant som det är, främjas en sund självkänsla hos barnet, vilket i sin tur stärker resiliensen (se kapitel 4). Personalen på daghemmet bör bemöta barnet på ett sätt som respekterar dess individuella behov, personlighet och familjekultur. Genom att beakta barnets individualitet stärks det personliga välbefinnandet, vilket lägger en grund för att varje enskilt barn kan utvecklas enligt individuella förutsättningar. (Stakes 2005, s.7, 11, 17-19).

Som ett hjälpmedel i arbetet på daghem, där man alltså bör sträva till att respektera och godkänna barnet som det är, fungerar den *Individuella planen för småbarnsfostran*. Det här är en plan som görs upp för varje enskilt barn som deltar i dagvården. Den individuella planen för barnet görs upp i samråd med föräldrarna och möjliggör för personalen att beakta barnets individuella behov samt att systematiskt och medvetet följa upp dess

utveckling. Tanken med den individuella planen är att den ska fungera som underlag och stöd då man som professionell planerar hur man lägger upp verksamheten och arbetar kring det specifika barnet. Genom att tillsammans med föräldrarna göra upp denna plan och regelbundet följa upp barnets utveckling beaktar man både barnets individualitet och individuella behov samt föräldrarnas uppfattningar och åsikter om barnet och dagvården. Planen fungerar som ett stöd för barnets uppväxt, utveckling och inläring eftersom man förutom barnets behov också beaktar barnets individuella upplevelser, intressen, starka sidor och utvecklingsförutsättningar. (Stakes 2005, s.37; Kanninen m.fl. 2009, s.18). Att på detta sätt arbeta med utgångspunkt i barnets egna resurser och styrkor och ta dem till vara är att arbeta resursförstärkande.

Den individuella planen för småbarnsfostran som görs upp för barnet är en del av fostringsgemenskapen. Fostringsgemenskap handlar om att föräldrar och personal tillsammans engagerar sig i och stödjer barnets fostran, utveckling och inläring. En förutsättning för fostringsgemenskapen är att det finns en ömsesidig tillit, jämlikhet och respekt mellan de professionella och föräldrarna. En grundtanke i fostringsgemenskapen är att det är föräldrarna som känner sitt barn bäst men att daghemspersonalen har ett värdefullt yrkesmässigt kunnande som tillsammans med föräldrarnas kunskaper om sitt eget barn skapar de bästa förutsättningarna för att trygga barnets välbefinnande i dagvården. (Stakes 2005, s.36).

Man bör alltså arbeta med de resurser som finns och ta dem till vara. Genom att samarbeta med föräldrarna och ta tillvara den kunskap de har om sitt eget barn kan man bättre lära känna barnet och erbjuda barnet en bättre dagvård. Här är det dock viktigt att komma ihåg att den syn som föräldrarna har på sitt eget barn inte är någon absolut sanning om hurdant barnet faktiskt är. Föräldrarnas tolkning av barnet skall användas som en resurs men samtidigt betraktas som en synvinkel bland andra. Som professionell bör man alltid ta sig tid att bilda sin egen uppfattning om sin klient, i detta fall barnet. Hur barnet fungerar och beter sig i hemmet behöver heller inte nödvändigtvis diktera hur barnet kommer att bete sig på daghemmet. När barnet befinner sig i en ny kontext kan det uttrycka ett annat sätt att fungera och vara. I samspelet med andra vuxna och barn kan barnet finna helt nya samspelets lösningar och ta till sig nya roller. Förklaringen till detta ligger i det som nämnts i tidigare kapitel om omgivningens påverkan på barnet och att anta olika roller i olika kontexter.

Ett sätt att arbeta kring barnets personlighet och temperament i dagvården är att också utgå från *Egenvårdarmodellen* som utarbetats av Katri Kanninen, Arja Sigfrids och Ann Backman. Genom sin rapport *Med barnaögon. Egenvårdarmodellen - ett verktyg till en trygg och trivsamt dagvård* vill Kanninen, Sigfrids och Backman föra fram Egenvårdarmodellen som ett verktyg som kan användas i dagvården för att säkra barnets trygghetskänsla och individuella behov. Genom Egenvårdarmodellen vill författarna föra fram psykologisk kunskap om både den växelverkan som sker mellan den vuxna och barnet samt den växelverkan som sker mellan barnen sinsemellan, som kan antas ligga bakom en harmonisk personlighet. Modellen som Kanninen m.fl. beskriver baserar sig på moderna utvecklingspsykologiska teorier om hur små barn utvecklas och anpassar sig i grupp. Vikten av samspelet mellan barnet och den professionella lyfts fram. (Kanninen m.fl. 2009, s.12-13).

Egenvårdarmodellen har sin utgångspunkt i att varje enskilt barn i dagvården skall ha en egenvårdare som på ett stödjande sätt står för tryggheten när barnet är i dagvård. Egenvårdaren skall vara den vuxna på daghemmet som känner barnet speciellt bra. Det här sker bland annat genom fostringsgemenskapen som tidigare nämnts. Egenvårdaren skall därför också lära känna barnets föräldrar så att det skapas en relation mellan den professionella och föräldrarna som kan fungera som stöd för barnets utveckling. Även om egenvårdaren är den som har huvudansvaret för "sina" barn i barngruppen på daghemmet är det också viktigt att hon kontinuerligt pratar om varje barn med sina kolleger så att även de kan fungera som trygga vuxna i barnets liv då egenvårdaren inte är på plats. Alla i arbetsteamet skall ha kunskap om varje barns enskilda behov men egenvårdaren är den i personalen som bäst känner till barnets behov och färdigheter. (Kanninen m.fl. 2009, s.38).

Kanninen m.fl. (2009, s.19) betonar i Egenvårdarmodellen att vi alla som individer har ett behov av att helt och hållet bli sedda, hörda och bemötta som vårt eget unika jag och att det är av stor vikt att fundera över hur barns grundbehov blir mötta i daghemmet och barngruppen. Egenvårdarmodellen har därför utarbetats utgående från och med hänsyn till de grundläggande mänskliga behov som Kanninen m.fl. (2009, s.19-21) sammanfattat som följer (den som finner det av intresse kan jämföra dessa med Abraham Maslows berömda behovshierarki, se Karlsson & Hill 2007, s.75): Trygghet och överlevnad, kärlek, självständighet och autonomi, förmågan att tro på sig själv, gränser, känslö- och behovsvalidering samt glädje. Glädjen i vardagen är något som skall tas tillvara och finnas med så mycket som möjligt i det som händer på daghemmet. Det är viktigt att arbetet på

daghem genomsyras av att både barn och vuxna ges möjlighet att ha roligt tillsammans och får uppleva humor och glädje.

För ett barn är trygghet speciellt viktigt och barnets känsla av trygghet är en av hörnstenarna i Egenvårdarmodellen. Barnets egenvårdare skall fungera som den trygga hamnen i daghemsmiljön som barnet framför andra kan ty sig till och lita på, d.v.s. knyta an till. Resiliensforskningen har lyft fram vikten av en trygg anknytning och visat att det inte endast är den tidiga anknytningen som främjar resiliens utan att även andra trygga vuxna i barnets liv kan främja resiliens (se kapitel 4). Barn har även ett stort behov av kärlek och omsorg. Det är viktigt att känna tillhörighet och känna sig som en del av ett sammanhang. Speciellt då barnet just börjat i dagvården faller det på barnets egenvårdare att förmedla denna känsla av att vara omtyckt och höra till gruppen. Vartefter barnet växer kommer också behovet av självständighet att växa och en viktig uppgift för egenvårdaren blir därför att hjälpa barnet i sin utveckling till självständighet, genom att ta vara på glädjen i att kunna själv och att kunna göra saker tillsammans med och i växelverkan med andra. Det är också viktigt att visa barnet uppskattning för den person han/hon *är*, inte bara för det han/hon *gör* eller *presterar*. Barn har olika resurser och färdigheter och man kan hitta starka sidor och speciella intressen i varje enskilt barn. Genom sitt sätt att vara och genom uppmuntran kan den professionella visa barnet att just han/hon är viktig och bra på vissa saker. Kanninen m.fl. (2009, s.20) skriver: "*Att kunna förverkliga sig själv i samklang med de egna starka sidorna är målsättningen för varje barn*".

Många professionella och forskare som jobbar med barn är också överens om att trygga och klara gränser är viktigt för barn. Barn behöver klart uttalade regler och förväntningar på hur man ska bete sig, samt goda modeller på hur man fungerar tillsammans. Därför får egenvårdaren även i uppgift att vägleda barnet att hitta ett konstruktivt sätt att uttrycka sina känslor. Varje människa har dessutom ett behov av att få sina känslor och behov validerade och berättigade av en annan medmänniska. (Kanninen m.fl. 2009, s.20).

Inom det *Vägledande Samspelet* som nämnts i föregående kapitel poängteras liknande aspekter som inom *Egenvårdarmodellen*. Ledorden inom vägledande samspel; bekräfta, reglera, vägleda; fungerar också delvis som utgångspunkter i *Egenvårdarmodellen*. Vägledande samspel hade kunnat tolkas som en arbetsmetod men vi har valt att se det mera som ett övergripande synsätt kring samspel.

De metoder vi valt att nämna i detta kapitel är heller ingen fullständig redogörelse för metoder som beaktar barnets personliga disposition och ovanstående redogörelse är tänkt

som en utgångspunkt och grund då man närmare vill söka fram eller utveckla metoder som utgår från barnets personlighet och temperament. En metod värd att nämna i detta sammanhang, men som inte här beskrivs närmare, är barnets egen portfolio som många daghem använder sig av för att dokumentera barnets tid i dagvården utgående från barnets egen verksamhet samt egna konstverk och intressen. Inom projektet Det resilienta barnet utvecklas också i år (2011) idéer om en kostportfolio som kunde användas inom dagvård och rådgivning. Utgående från det arbete som Hanna Reinikainen och Charlotta Sundberg hittills presenterat för projektet har vi fått uppfattningen att man även kommer att ta barnets personliga preferenser i beaktande inom denna metod, vilket betyder att metoden delvis utgår från barnets personlighet och individualitet.

7.2 Barnsyn och etisk diskussion

Etik har att göra med huruvida man kan göra det rätta eller det goda. Etik handlar också om vilka värden som är viktiga för människor vid en viss tidpunkt eller i ett visst samhälle. Vad som anses vara rätt och fel är därför alltid relativt. (Öhman 2008, s.80-81).

Etik handlar alltså inte om lagar eller regler. Även om vissa frågor som rör etik måste regleras formellt, handlar etik i första hand om att bygga upp, stimulera och hålla vid liv en medvetenhet och diskussion om hur vi människor bör handla och agera (Gustafsson, Hermerén & Petersson 2005, s.3). Etiska problem handlar främst om hur värde- och intressekonflikter hanteras och en god etik förutsätter ett personligt ansvar (Vetenskapsrådets faktablad, 2010). Etik handlar därför också om att reflektera över sitt eget förhållningssätt; fundera över hurdana regler, normer och värderingar som styr hur man handlar samt att med jämna mellanrum ompröva dem (Gren 2001, s.13).

För att underlätta etiska diskussioner utgår man ofta från några allmänt gällande etiska principer som Jenny Gren (2001, s.18) sammanfattar som *autonomiprincipen* (människans rätt att bestämma över sig själv), *rättvisepincipen* (personer som i relevanta avseenden är lika skall behandlas lika), *godhetsprincipen* (man skall göra gott, minska lidande och förebygga skada) och *lidandepincipen* (man skall inte skada eller åstadkomma lidande). Gren säger att dessa principer ibland hamnar i konflikt med varandra så att det inte är möjligt att följa dem alla samtidigt och man blir tvungen att prioritera. Som professionell kan man ställas inför etiska problem i arbetet med barn och föräldrar, där det inte står klart

vad som är rätt, vem man bör ta störst hänsyn till och vilka värden som bör prioriteras. (Gren 2001, s.18-19).

I dagvården konfronteras också individens och gruppens intressen, önskingar och behov med varandra. Som professionell står man därför alltid inför överväganden om hur man skall agera i förhållande till enskilda barns respektive gruppens intressen. Man står inför ett etiskt dilemma där man måste avgöra när och på vilka grunder som individen skall gå före gruppen och vice versa. (Johansson & Pramling Samuelsson 2003, s.19).

Att som professionell ha en etisk medvetenhet där man kan tänka i etiska banor är av stor betydelse för hur man förhåller sig till barnen. Att vara etiskt medveten handlar mycket om att förstå vilka etiska värderingar det är som styr det egna handlandet. Den egna etiken färgar därmed också hur man ser på barnet, vilken barnsyn man har. Gren (2001) menar att människosyn handlar om hur man betar sig och agerar i förhållande till andra människor samt hur man ser på sig själv. Människosyn är alltså den egna föreställningen om människan. Genom att tillägna sig värden och värderingar uttrycks den egna människosynen i vardagen, ofta omedvetet. För den professionella i dagvården är det viktigt att få tag på den egna människosynen och reflektera över den, att göra sig själv etiskt medveten (Gren 2001, s.21, 25, 40-41).

I Grunderna för planen för småbarnsfostran (Stakes 2005, s.17) nämns om värderingar att: *”Centrala, internationella avtal om barns rättigheter, nationella bestämmelser och övriga styrdokument på området formar värdegrunden i småbarnsfostran i Finland”*. Planen som styr hur dagvården i Finland läggs upp uttrycker en värdegrund som alla professionella inom dagvården bör ta till sig och utgå ifrån. Den viktigaste principen är att barnets människovärde skall läggas i första rummet. Som redan nämnts i kapitel 7.1.2 utgörs värdegrunden i dagvården av fyra centrala värden, med utgångspunkt i den ovan nämnda grundprincipen: barnen skall behandlas jämlikt och inte diskrimineras, barnets bästa skall alltid beaktas, barnet har rätt att leva och utvecklas harmoniskt och barnets åsikt skall beaktas (Stakes 2005, s.17).

En strävan i småbarnsfostran skall vara att stödja barnet i sin utveckling. Genom att tillägna sig några övergripande principer för fostran som stödjer den mänskliga tillväxten kan man uppnå detta. I Grunderna för planen för småbarnsfostran nämns att man skall främja personligt välbefinnande, stärka beteendeformer och verksamhetsätt som beaktar andra personer samt stegvis öka barnens självständighet. Genom att beakta barnets individualitet menar man att barnets personliga välbefinnande stärks och detta skapar i sin

tur en grund för varje enskilt barn att utvecklas enligt individuella förutsättningar. Man ser det också som värdefullt att barn lär sig att beakta och bry sig om andra. Genom att öka barnets självständighet uppmuntrar man också barnet att ta hand om sig själv och fatta egna beslut och göra egna val. Då lär sig barnet att lita på sitt eget kunnande och att ta egna initiativ. (Stakes 2005, s.18). Slutsatsen man kan dra av denna uttalade värdegrund och dessa principer är att barnet skall ses som en värdefull individ som har rätt att vara delaktig och självständig, vilket kan uppnås genom att man uppmuntrar barnet att använda sina egna inneboende resurser och kompetenser.

Gren (2001, s.70) beskriver i likhet med Bjervås (2003, s.59) hur synen på barnet har förändrats efter 1960-talet. Med början från 1960-talet har man gått från att se barnet som inkompetent och skört till att numera beskriva barnet som en kompetent och resilient individ som är aktiv i sin egen utvecklingsprocess. Barnet söker aktivt efter ny kunskap, är nyfiskt och söker efter samspel med andra människor. Därför har också pedagogens syn på sig själv och sin uppgift ändrats från att *ge kunskap* till att istället *tillsammans* med barnet *söka kunskap* i ett givande samspel. Det handlar om att möta barnet där han/hon är, att lyssna, visa intresse och sätta sig in i barnets perspektiv. (Gren 2001, s.70-71).

Genom att utgå från barnets perspektiv betraktar man världen från barnets synvinkel och ser verksamheten ur barnets ögon (Smith 2000, enligt Bjervås 2003, s.69). Begreppet barnperspektiv är dock bredare än så och kan ses ur åtminstone två olika synvinklar, samhällets eller individens perspektiv. Margareta Öhman (2006, s.38) ställer sig frågan om det handlar om att låta barns rättigheter och behov inta en central ställning så att man kan se "barnets bästa" och föra dess talan i samhället samt fatta bra beslut som rör barn, eller om det handlar om att förstå vad ett enskilt barn upplever; att sätta sig in i barnets situation och upplevelsevärld. Hon skiljer dessa två synsätt från varandra genom att kalla det förstnämnda *barnperspektiv* och det sistnämnda *barns perspektiv*. Barnperspektiv används ofta som ett ideologiskt begrepp där man alltså syftar på att man i samhället gör ett ställningstagande för barn och för barnens talan inom t.ex. politik eller juridik. Det handlar om att se till "barnets bästa". Vad som anses vara barnets bästa varierar dock mellan olika samhällen och tidpunkter. Barns perspektiv handlar istället om att försöka förstå det enskilda barnets känslor och upplevelser utgående från det sammanhang det lever i och att tolka och förstå barnets intensioner och meningsuttryck. För att sammanföra de båda perspektiven i det vardagliga arbetet, som man också bör göra, kan man sammanfatta det som Arnér och Tellgren (2006, s.34) väljer att göra: "*Barnperspektiv kan betyda dels att*

vuxna ser barnet dels att man har barnet i åtanke". (Arnér & Tellgren 2006, s.34; Öhman 2006, s.38-39, 42).

Gren (2001, s.75) menar att man som vuxen har en benägenhet att utgå från de egna värderingarna i mötet med barnet, att utgå från den vuxnas perspektiv. Om man i planeringen av daghemmets verksamhet utgår från ett vuxenperspektiv är det lätt hänt att man återgår till det gamla synsättet där pedagogens uppgift är att servera barnet kunskap. Då bjuder man inte in barnet att använda sina egna förmågor och resurser och glömmer bort att locka fram barnets egna tankar. Genom att lyssna på barnets tankar kan man få barnet att känna sig värdefullt. Samtidigt synliggör man barnets kompetenser för både sig själv och barnet och gör det möjligt för barnet att utveckla dem. (Bjervås 2003, s.62, 69). En synvinkel på det kompetenta barnet man pratar om idag är att se barns kreativitet, kompetenser och resurser som en del av barnets inre natur; som frön som väntar på att få blomma. Om man inte ger näring till dessa frön genom att utmana och uppmuntra barnet att pröva, tänka och experimentera, förblir barnets kompetenser och förmågor osynliga för både barnet och pedagogen. (Kjørholt 2001 enligt Bjervås 2003, s.61).

Lotta Bjervås skriver att varje sociokulturellt sammanhang skapar sin egen barnsyn (Säljö 2000 enligt Bjervås 2003, s.58). Det har betydelse vilket praktiskt och kulturellt sammanhang barnet ingår i eftersom synen på vad barnet kan och inte kan varierar från kultur till kultur. Den barnsyn som råder i ett visst sammanhang eller en viss kultur är en sammansättning av hur enskilda individer tänker om och talar om barn. Därför menar Bjervås (2003, s.58) att daghemmets verksamhet och vad som händer i den pedagogiska situationen styrs av hur den professionella eller arbetsteamet i ord och handling gestaltar sin barnsyn. Hon betonar därför, precis som Gren (2001, s.41), att det är av stor vikt att varje pedagog medvetet reflekterar över sin barnsyn och hur denna uttrycks i praktiken. Bjervås hänvisar även till Carlina Rinaldis påstående om att synen på barnet också återspeglas i förväntningar på barnet (Gandini & Edwards 2000 enligt Bjervås 2003, s.59). Ibland fokuserar den professionella mera på barnets behov (vad barnet inte kan), ibland på dess resurser (vad barnet kan) och resultatet blir negativa eller positiva förväntningar på barnet. Det här i sin tur gör att man skapar ett sammanhang där man antingen tar tillvara eller begränsar de kvalitéer och potentialer som barnet har. (Rinaldi enligt Bjervås 2003, s.59). I bilaga II har vi försökt gestalta denna process.

Seligman (2007 enligt Linder & Mortensen 2008, s.26) menar också att människan hanterar livets glädjeämnen och sorger med hjälp av urgamla mänskliga resurser samt att

en personlig styrka är ett personligt drag, något som varje människa har och som alla kan utveckla med vilja och beslutsamhet. När en person använder sina styrkor leder detta till positiva känslor så som stolthet, tillfredsställelse och glädje. De personliga förmågorna är stabila personliga egenskaper som man mentalt i alla situationer i livet kan lita på. Dessa personliga styrkor anses hjälpa individen att utvecklas trots svårigheter i livet (Linder & Mortensen 2008, s.28, 31, 33).

Vi kan genom ovanstående teoriöversikt konstatera att det hör till att göra etiska ställningstaganden och att arbeta på ett etiskt försvarbart sätt i allt arbete med människor. Vi anser utgående från den teori vi tagit del av att arbetet kring barnets personliga disposition måste utgå ifrån hur man bäst kan upptäcka, ta till vara och framhäva den personlighet och det temperament som barnet redan har, snarare än att försöka förändra eller förbättra barnet utgående från rådande förväntningar i omgivningen eller ”allmänna sanningar” om hur ett ”perfekt barn” borde vara. Genom våra litteraturstudier har vi kunnat plocka fram vikten av att acceptera och bekräfta barnet som det är i ett samspel präglad av uppmuntran, att kunna se barnet som en unik individ och nyttan av att med hjälp av dessa insikter arbeta med och utgå ifrån varje barns unika resurser i det resiliensfrämjande arbetet. Vi har anammat en barnsyn där barnet ses som kompetent, värdefullt och unikt.

8 Avslutande diskussion

Syftet med arbetet har varit att beskriva vad personlighet och temperament är och koppla dessa begrepp till hur man kan arbeta resiliens- och resursförstärkande med barnet på daghem. Utgående från detta syfte formulerades frågor om vad personlighet och temperament är, hur begreppen kan kopplas till barnets resiliensutveckling samt på vilket sätt bemötandet av barnet som individ lägger grunden för ett samspel där barnets resiliens främjas.

Tidigare arbeten inom projektet har gått ut på att genom olika arbetsmetoder utveckla vissa utvalda kompetenser hos barnet som enligt resiliensforskningen stöder resiliensen. Detta arbete fokuserar istället på de personliga egenskaper som barnet redan *har* inom sig samt hur barnet genom dessa egenskaper påverkar sin omgivning vilket i sin tur påverkar omgivningens förhållningssätt till och bemötande av barnet (se bilaga I & II). Barn är inte stöpta i samma form. Alla barn förtjänar ett jämlikt bemötande men varje barn kan inte bemötas på *samma* sätt. Därför betonas i arbetet bemötandet av barnet som individ.

Genom vår teorigenomgång har vi kunnat konstatera att forskning kring personlighet kopplas mera till den fullvuxna människan än till barnet. Eftersom personligheten är beroende av både arv och miljö och människans omgivning samt relationer till andra människor ständigt förändras, blir personlighetsutvecklingen en process som pågår livet ut. Temperamentsforskningen däremot fokuserar mera på barnet i och med att temperamentet till största delen anses vara medfött.

Temperament och personlighet är med andra ord inte samma sak. Temperament är en samling individuella benägenheter och färdigheter som i takt med uppfostran och påverkan från omgivningen blir till en personlighet. Personligheten utvecklas som ett resultat av växelverkan mellan temperament (arv) och omgivning (miljö). Av detta har vi dragit slutsatsen att personligheten är det som går att påverka hos människan. Temperament å sin sida är till största delen medfött och därmed oföränderligt.

8.1 Resultat

Vi har konstaterat att omgivningens och daghemmets förväntningar på ”hur barnet ska vara” påverkar den professionellas uppfattning om barnet. Detta i sin tur påverkar hur den professionella beaktar barnets temperament, och via detta kan vägleda barnet i sina handlingar. Vi anser att avsikten då man arbetar kring barnets personliga disposition inte

skall vara att ändra på barnet. Istället bör man utgå från de egenskaper som barnet redan har och hjälpa barnet att hitta sina resurser och lyfta fram dem. En förståelse för temperamentets inverkan på hur barnet fungerar och reagerar är en förutsättning för detta. I samspelet med sin omgivning utvecklar barnet sin personlighet. Processen påverkas av hur den professionella beaktar och förstår barnets temperament och utgående från detta handleder och bemöter barnet (se kapitel 6.3). Detta bemötande påverkas av vilka förväntningar den professionella har på barnet. Förväntningarna läggs på barnet utgående från den barnsyn som råder i samhället, men också genom den barnsyn som den professionella tillägnar sig i dagvården. Detta i sin tur påverkar förhållningssättet till barnet. (Se bilaga II).

Genom att i arbetet på daghem utgå från att barnet har inneboende resurser, ta reda på vilka de är samt tillägna sig en barnsyn där man ser barnet som kompetent skapar man positiva förväntningar och en atmosfär där barnets inneboende frön av kreativitet, kompetenser och resurser ”vattnas” och kan växa.

Då man på ett intresserat sätt lär känna barnet kan man hjälpa det att finna sina inre resurser och till fullo utnyttja och utveckla dem. Genom att engagera sig i att lära känna barnet, sätta sig in i barnets värld och se världen från dess perspektiv kommer man också att kunna hjälpa barnet att förstå, acceptera och reglera sig själv och sitt beteende. Ett bekräftande och accepterande arbetssätt gör att barnet vågar vara sig själv i samspelet med den vuxna. Detta kommer i längden att främja barnets resiliens då barnet får möjlighet att genom arvets (temperamentets) och miljöns (daghemsmiljön, den professionella) samspel utveckla sin personlighet i en positiv atmosfär.

Eftersom både temperament och personlighet får sin verkliga betydelse först i det sammanhang där de visar sig är omgivningen en betydande faktor i huruvida barnets temperament ses som positivt eller negativt. I teorin pratas det om att exempelvis ett s.k. besvärligt temperament kan vara en risk för barnets resiliensutveckling, men också att samma ”besvärliga” temperament i vissa situationer kan fungera skyddande (se kapitel 6.3). Utgående från detta är det fel att anta att ett visst temperamentsdrag i sig är skyddande eller utsätter barnet för risk (se kapitel 4.1). Det är personen som bemöter barnet eller situationen som barnet befinner sig i, som avgör.

Vi vill alltså lyfta fram tanken om att varje barn har ”vilande” resiliensfrämjande individuella egenskaper inom sig men att det är upp till den professionella att uppmuntra barnet att använda sig av och ta fram dessa. Det är den professionellas uppgift att anpassa

situationen så att den gör barnets upplevelse positiv. Detta stöds av det resursförstärkande perspektivet som vårt arbete grundar sig i. Skyddande faktorer finns i den som barnet möter samt i miljön och kulturen som barnet vistas i. Inte minst forskningen gjord i Massaj-stammen (se kapitel 6.3) visar att också kulturella sammanhang alltid måste beaktas då man uppmärksammar barns resiliens. I resiliensforskningen betonas miljöns och omgivningens betydelse men det pratas också om hurdana egenskaper i barnet som anses vara resiliensfrämjande (se kapitel 4.1). Enligt det synsätt som vårt arbete representerar borde barnet få möjlighet att utveckla resiliens med ”hurdana egenskaper som helst”. Omgivningen runt barnet påverkar hur man ser på dessa egenskaper vilket i sin tur påverkar resiliensutvecklingen.

Vår tolkning är alltså att barnet inom sig alltid har någon form av skyddsfaktorer, men att det kan behöva stöd och uppmuntran från omgivningen för att kunna ta fram, utveckla och använda sig av dessa inre resurser.

8.2 Reflektioner och utvecklingsförslag

Personlighet utvecklas som ett resultat av samspel mellan temperament och omgivning. Om detta samspel inte blir positivt och resursförstärkande, ”vad händer” då med barnets personlighet? Det ”besvärliga temperamentet” kan orsaka att den professionella inte förstår barnet, eller inte främjar utvecklingen av barnets personlighet. Men vad är det som gör att temperamentet anses vara besvärligt?

Många nya frågeställningar har väckts under arbetsprocessen. Kan det vara så att miljön i daghemmen idag är utformad endast för barn med en viss typ av temperament och personlighet? Utgår man från barnets behov eller resurser i arbetet på daghem och hur påverkar detta förväntningarna på barnet (se kapitel 7.2)? Vilka förväntningar finns i daghemmen idag och hur påverkar dessa förväntningar bemötandet av barnet?

Kommande arbeten kunde utreda vilka förväntningarna på barnet är. Utvecklingsförslag för projektet kunde också vara hur man lär känna barnet från *barnets* synvinkel. Flera av de arbetsmetoder som nämnts i kapitel 7.1.2 är inriktade på hur man lär känna barnet utgående från föräldrarnas perspektiv, istället för att utgå från barnets perspektiv. Eftersom omgivningen har en avgörande betydelse för barnets utveckling kunde man också se på hur den fysiska miljön i daghemmet är utformad och vilka personlighets- och temperamentsegenskaper som passar in i den.

Något som kunnat påvisas utgående från våra litteraturstudier, men som i detta arbete inte bearbetats, är temperamentets inverkan på den tidiga anknytningen. Eftersom barnets medfödda temperament påverkar föräldrarnas förhållningssätt till barnet kan man konstatera att detta påverkar den tidiga anknytningen. Förmågan och möjligheten till anknytning till en trygg vuxen har visat sig spela en stor roll för utvecklandet av resiliens. Projektet *Det resilienta barnet* utgår från barnet i dagvården, vilket begränsar möjligheten att inom ramarna för projektet närmare se på temperamentets betydelse för en trygg anknytning. Trots detta anser vi det värt att nämna i detta sammanhang, eftersom en trygg anknytning är en viktig grund för utvecklandet av resiliens.

8.3 Kritisk granskning

Vi anser att frågeställningarna som presenterades i inledningen har besvarats och syftet uppfyllts. Litteraturbegränsningen kan dock kritiseras. Litteratur på engelska och internationella artiklar kunde ha bidragit till en mera mångsidig helhet. Teorin om temperament är till största delen baserad på böcker skrivna av en och samma författare, vilket motiveras med att författaren i fråga gjort en övergripande sammanfattning av mångsidig forskning inom området.

Projektets målgrupp är femåringen i dagvården. Vi har inte kunnat avgränsa arbetet till en viss ålder eftersom personlighet och temperament är individuellt (inte åldersbundet) och bemötandet av barnet som individ främjar resiliensutvecklingen oberoende barnets ålder. Barnets ålder är alltså irrelevant i detta avseende.

Etiken och barnsynen påverkar hur man jobbar kring personlighet och temperament. Vårt arbete är färgat av ett visst synsätt men det är viktigt att komma ihåg att det finns flera. Vi vill betona att den barnsyn som vårt arbete genomsyras av endast är ett möjligt synsätt, inte någon absolut sanning. Även om beaktandet av barnets temperament i det ömsesidiga samspelet i daghem har kunnat konstateras påverka barnets utveckling positivt, är vi medvetna om att det kan vara svårt att förverkliga detta i praktiken. Kvaliteten på dagvården och möjligheterna inom den styrs delvis av de resurser som dagvården tilldelats på ett samhällsligt plan. Resurserna som dagvården tilldelats påverkar t.ex. personalstyrkan i barngruppen. I daghemmet har den professionella inte alltid tid och möjlighet att beakta det enskilda barnet i varje situation. Antalet professionella i förhållande till antalet barn i gruppen begränsar ibland den professionellas möjligheter till ett individuellt bemötande. Trots en vilja att bemöta barnet individuellt och ett genuint intresse för den inverkan som

barnets temperament har på utvecklingen av personligheten kanske den professionella inte alltid har möjlighet att beakta det enskilda barnets personlighet i daghemsvardagen.

Vi vill ändå att arbetet skall väcka tankar kring hur barnets resiliens kan stödas utgående från den personliga dispositionen. Förhoppningen är också att öka förståelsen för varje enskilt barn och att få den professionella att reflektera över sitt eget förhållningssätt till och bemötande av barnet.

Källförteckning

- Arnér, E. & Tellgren, B. (2006). *Barns syn på vuxna – Att komma nära barns perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Bertelsen, P. (2007). *Personlighetspsykologi – En översikt*. Lund: Studentlitteratur.
- Bjervås, L. (2003). *Det kompetenta barnet*. Ingår i: Johansson, E. & Pramling Samuelsson, I. (2003). *Förskolan – barns första skola!* Lund: Studentlitteratur.
- Björklund, M. & Paulsson, U. (2003). *Seminarieboken – Att skriva, presentera och opponera*. Lund: Studentlitteratur.
- Borge, A. (2005). *Resiliens – risk och sund utveckling*. Lund: Studentlitteratur.
- Brodin, M. & Hylander, I. (1997). *Att bli sig själv - Daniel Sterns teori i förskolans vardag*. Stockholm: Liber.
- Bunkholdt, V. (1994). *Från födsel till pubertet*. Lund: Studentlitteratur.
- Carlström, I & Hagman, L-P. (1995). *Metodik för utvecklingsarbete & utvärdering*. Göteborg: Akademiförlaget.
- Ejvegård, R. (2009). *Vetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Eresund, P. & Wrangsjö, B. (2008). *Att förstå, bemöta och behandla bråkiga barn*. Lund: Studentlitteratur.
- Erikson, M. G. (2009). *Referera reflekterande – Konsten att referera och citera i beteendevetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.
- Fahlke, C. (2007). *Egenskapsteori – en teori om grundläggande personlighets-egenskaper*. Ingår i: Fahlke, C. & Johansson, P. M. (2007). *Personlighetspsykologi*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Fahlke, C. & Johansson, P. M. (2007). *Personlighetspsykologi*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Fraser, W.; Kirby, L.D. & Smokowski, P.R. (2003). *Risk and Resilience in Childhood*. Ingår i: Fraser, M.W. (editor). (2003). *Risk and Resilience in childhood - An Ecological Perspective*. Washington DC: NASW PRESS.
- Goleman, D. (1995). *Känslans intelligens - om att utveckla vår emotionella kapacitet för ett tryggare och mänskligare samhälle*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Gren, J. (2001). *Etik i pedagogens vardagsarbete*. Stockholm: Liber AB.
- Gustafsson, B; Hermerén, G & Petersson, B. (2005). *Vad är god forskningssed? Synpunkter, riktlinjer och exempel*. (Vetenskapsrådet, rapporter 2005, 1). Stockholm: Vetenskapsrådet. Hämtad 20.1.2011 från:

http://www.vr.se/download/18.6b2f98a910b3e260ae28000334/god_forskningsred_3.pdf

Gällros, A. m.fl. (2010). *Det resilienta barnet – Teorier, metoder och ett genusperspektiv*. Examensarbete för socionom (YH)-examen. Åbo: Yrkeshögskolan Novia.

Harris, J.R. (2001). *Myten om föräldrars makt – Varför barn blir som de blir*. Stockholm: Svenska föreningen för psykisk hälsa.

Hwang, P. & Nilsson, B. (1995). *Utvecklingspsykologi - Från foster till vuxen*. Stockholm: Natur och Kultur.

Johansson, E. & Pramling Samuelsson I. (2003). *Förskolan – barns första skola!* Lund: Studentlitteratur.

Johansson, P.M. (2007). *Personligheten i ljuset av psykoanalysen*. Ingår i: Fahlke, C. & Johansson, P. M. (2007). *Personlighetspsykologi*. Stockholm: Natur och Kultur.

Kanninen, K., Sigfrids, A. & Backman, A. (2009). *Med barnaögon. Egenvårdarmodellen – ett verktyg till en trygg och trivsamt dagvård*. Helsingfors: FSKC Rapporter.

Karlsson, G. & Hill, T. (2007). *Humanistisk psykologi och fenomenologiska bidrag*. Ingår i: Fahlke, C. & Johansson, P. M. (2007). *Personlighetspsykologi*. Stockholm: Natur och Kultur.

Kaskela, M. & Kronqvist, E-L. (2007). *Niin ainutlaatuinen – Näkökulmia lapsen yksilölliseen varhaiskasvatussuunnitelmaan*. Helsinki: Stakes.

Keltikangas-Järvinen, L. (2010). *Sosiaalisuus ja sosiaaliset taidot*. Helsinki: WSOY.

Keltikangas-Järvinen, L. (2004). *Temperamentti – ihmisen yksilöllisyys*. Helsinki: WSOY.

Keltikangas-Järvinen, L. (2006). *Temperamentti ja koulumenestys*. Helsinki: WSOY.

Keltikangas-Järvinen, L. (2008). *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta*. Helsinki: WSOY.

Linder, A. & Mortensen, S. B. (2008). *Glädjens pedagogik*. Lund: Studentlitteratur.

Lyytinen, P., Korkiakangas, M. & Lyytinen, H. (1995). *Näkökulmia kehityspsykologiaan. Kehitys kontekstissaan*. Helsinki: WSOY.

Mattila, K-P. (2011). *Lapsen vahvistava kohtaaminen*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Metsäpelto, R-L. & Feldt, T. (2009). *Meitä on moneksi – persoonallisuuden psykologiset perusteet*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Metsäpelto, R-L. & Feldt, T. (2009). *Persoonallisuuden käsite psykologiassa*. Ingår i: Metsäpelto, R-L . & Feldt, T. (2009). *Meitä on moneksi – persoonallisuuden psykologiset perusteet*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Moxnes, P. (2008). *Fasettmänniskan - Teori och forskning om personlighet och roller*. Lund: Studentlitteratur.

Niss, G., Hindgren, L. & Westin, M. (2007). *Vägledande samspel i förskolan*. International Child Development Programme.

Personlighetspsykologi: förändringspotential. (2009). Hämtad 3.4.2011 från: <http://utveckling.mastercoach.se/2009/01/personlighetspsykologi-f%C3%B6r%C3%A4ndringspotential.html#more>

Pulkkinen, L. (2009). *Lapsesta aikuiseksi, mutta miten ja millaiseksi? Kehityksellinen ja yhteiskunnallinen näkökulma persoonallisuuteen*. Ingår i: Metsäpelto, R-L . & Feldt, T. (2009). *Meitä on moneksi – persoonallisuuden psykologiset perusteet*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Stakes. (2005). *Grunderna för planen för småbarnsfostran – en korrigerad upplaga (version II)* (Stakes – Handböcker 61). Helsingfors: Stakes.

Vehkalahti, R. (2008). *Trygga barn. Stärk barnets självkänsla med lekar och aktiviteter*. Helsingfors: Fontana Media.

Vetenskapsrådets faktablad (2010). *Etik vid vetenskapsrådet*. Stockholm: Vetenskapsrådet. Hämtad 20.1.2011 från: <http://www.vr.se/download/18.5adac704126af4b4be2800018520/Faktablad+Etik+vid+Vetenskapsr%C3%A5det.pdf>

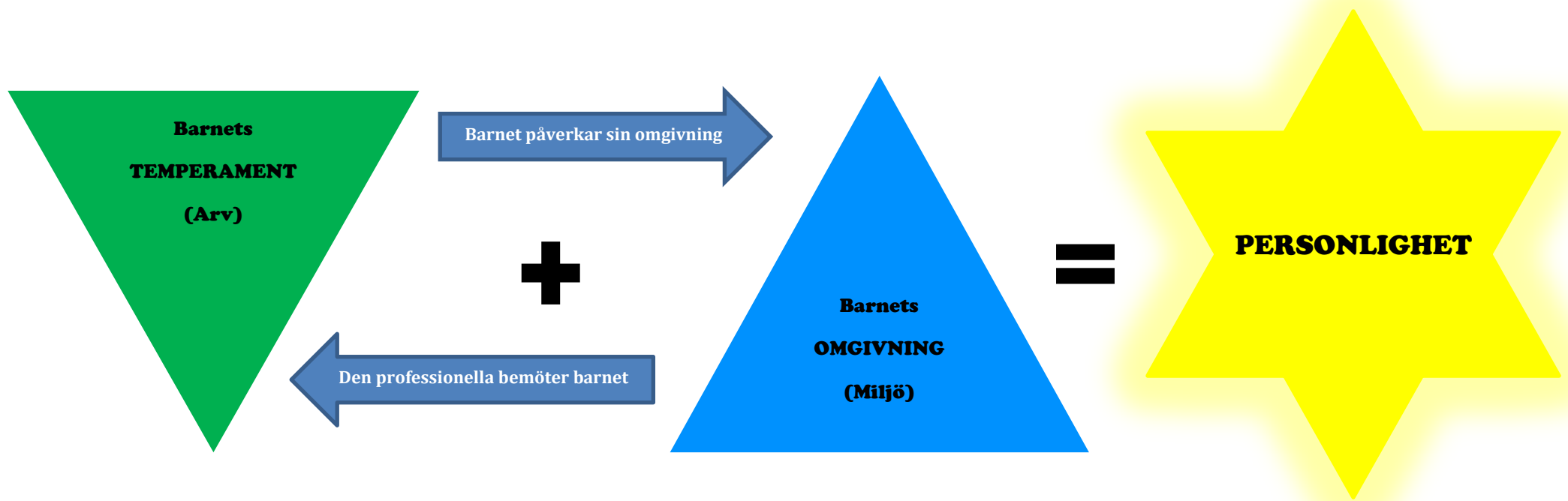
Vierikko, E. (2009). *Geneettisten ja ympäristötekijöiden vaikutus persoonallisuuteen*. Ingår i: Metsäpelto, R-L . & Feldt, T. (2009). *Meitä on moneksi – persoonallisuuden psykologiset perusteet*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Werner, E. E. (2000). *Protective factors and individual resilience*. Ingår i: Meisels, S.J. & Shonkoff, J.P. (editors). (2000). *Handbook of Early Childhood Intervention*. Cambridge: Cambridge University Press.

Öhman, M. (2006). *Den viktiga vardagen – Vardagsberättelser och värdegrund*. Stockholm: Liber AB.

Öhman, M. (2008). *Hissad och dissad – om relationsarbete i förskolan*. Stockholm: Liber AB.

Bilaga I: Barnet i samspel med omgivningen

Ett samspel där barnet bemöts så att dess temperament beaktas stöder barnets individualitet. Detta möjliggör att barnets personlighet kan utvecklas utgående från dess resurser, vilket främjar barnets utveckling av resiliens.

Bilaga II: Samspels- och bemötandeprocessen

